

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická

Kritika totalitarismu
Sebastian Švec

Bakalářská práce
2020

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2018/2019

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE (projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Sebastian Švec**
Osobní číslo: **H17074**
Studijní program: **B6101 Filozofie**
Studijní obor: **Filozofie**
Téma práce: **Kritika totalitarismu**
Zadávající katedra: **Katedra filosofie**

Zásady pro vypracování

Cílem následujících řádků je rozebrat problematiku totalitarismu a poskytnout konstruktivní kritiku totalitarismu. Snaha se bude soustředit především na díla autorů jako G. Orwell, K. Popper, I. Berlin a dalších, ve kterých kritizují totalitarismus historicky, politicky, společensky i filosoficky a tedy poskytnout souhrn nejzásadnějších myšlenek jdoucích proti totalitarismu a jeho ideové podstatě. Konkrétněji se budu zabírat specifickými tématy týkající se svobody, ztráty individuality a neustálého dohledu, vlády strachu, monopolu totalitního režimu na pravdu atd. Téma ovšem nemá být pouze faktickým kumulem informací o totalitarismu, ale má také ukázat, že je potřeba se určitým (nejen politickým) způsobem mít na pozoru před systémovou totalitou, která rozhodně není mrtvá.

Rozsah pracovní zprávy:
Rozsah grafických prací:
Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná**

Seznam doporučené literatury:

1. ORWELL, George. Farma zvířat. Vyd. 6., V Argu 2. Přeložil Gabriel GÖSSEL. Praha: Argo, 2015
2. ORWELL, George. 1984. V Levné knihy. a. s. Přeložila Eva Šimečková. Brno, 2009
3. FROMM, Erich. Strach ze svobody. Přeložil Vlastislava ŽIHLOVÁ. Praha: Portál, 2014.
4. POPPER, Karl R. Otevřená společnost a její nepřátelé. Druhé, revidované vydání. Přeložil Jana ODEHNALOVÁ, přeložil Josef MOURAL. Praha: OIKOYMENH, 2015.
5. BERLIN, Isaiah. Čtyři eseje o svobodě. Praha: Prostor, 1999.
6. ARENDT, Hannah. Původ totalitarismu I-III. 2. vyd. Přeložil Jana FRAŇKOVÁ. Praha: OIKOYMENH, 2013.

Vedoucí bakalářské práce: **Mgr. Matej Cíbil, Ph.D.**
Katedra filosofie

Datum zadání bakalářské práce: **31. března 2019**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. června 2020**

L.S.

doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D.
děkan

Mgr. Filip Grygar, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. března 2019

Prohlášení

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. X/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne 29.6. 2020

.....

Sebastian Švec

Poděkování

Chtěl bych poděkovat vedoucímu své práce Mgr. Matěji Cívikovi, Ph.D. za profesionální přístup a náměty, díky kterým mohla být práce napsána. Dále bych chtěl poděkovat PhDr. Věře Schifferové CSc. za poskytnutí části její ještě nevydané knihy. Děkuji i všem, kteří mi dávali zpětnou vazbu a pomohli mě při psaní této práce.

Anotace

Práce se bude zabývat fenoménem totalitarismu. V práci se pokusím vytvořit souhrn hlavních prohřešků totalitarismu na základě kterých ho budu podrobovat kritice. Hlavními body této kritiky bude postoj totalitarismu vůči pravdě a svobodě. Také se budu zabírat původem, vznikem a fungováním totalitarismu. V práci se budu opírat především o práci Hany Arendtové (*Původ totalitarismu*) a o dílo *1984* od George Orwella. Cílem práce je ukázat nebezpečí totalitarismu a prokázat, že je na místě ho kritizovat.

Klíčová slova

Totalitarismus, pravda, svoboda, společnost, individualita

Title

Criticism of totalitarianism

Annotation

The thesis will deal with the phenomenon of totalitarianism. I will try to analyze the main problems of totalitarianism and subject it to criticism on that basis. The main points of criticism will be the attitude of totalitarianism towards truth and freedom. I will also focus on the origin, establishment and functioning of totalitarianism. My thesis will be based primarily on the work of Hanah Arendt (*The Origins of Totalitarianism*) and on George Orwell's *1984*. The aim of the thesis is to point towards the dangers of totalitarianism and prove that it is appropriate to criticise it.

Keywords

Totalitarianism, truth, freedom, society, individuality

Obsah

Úvod.....	8
1. Původ totalitarismu	10
1.1 Vymezení pojmu	10
1.2 Spor o historičnost totalitarismu.....	15
1.2.1 Totalitarismus existoval před 20. stoletím	16
1.2.2 Totalitarismus neexistoval před 20. stoletím	20
1.2.3 Zhodnocení sporu.....	22
2. Totalitarismus a jeho praktiky.....	23
2.1 Model totalitarismu v díle 1984	23
2.1.1 Velký bratr	23
2.1.2 Lhaní/manipulace/demagogie	24
2.2 Propaganda v totalitarismu	26
3. Pravda.....	30
3.1 Co je v totalitě pravdou	30
3.2 Double Think.....	32
4. Svoboda.....	35
4.1 Individualita Já	35
4.2 Charakter svobody při kontaktu s druhými	39
4.3 Rozdílnost Berlina a Fromma v otázce svobody	44
4.3.1 Zhodnocení Berlina a Fromma.....	45
Závěr	47
Seznam použité literatury a pramenů.....	49

Úvod

Cílem této práce je vytvoření systematické kritiky totalitarismu. Otázka totalitarismu se ve společnosti objevuje již mnoho let a mnoho autorů z oblasti filosofie i politiky se jí snažilo a snaží zkoumat. Pravděpodobně nejdiskutovanější střet s totalitarismem probíhal ve dvacátém století v důsledku čehož zůstala Evropa i jiné části světa poznamenány jak společensky a kulturně, tak politicky. Nejdiskutovanějšími formami totalitarismu zůstávají dodnes nacismus, fašismus a komunismus. Nechci se věnovat však konkrétním příkladům totalitarismu, i když na ně při tomto zkoumání samozřejmě narazíme. Spíše se budeme věnovat analýze totalitních praktik, jejich shrnutí a vysvětlení, čímž bych chtěl postupně dospět ke zdůvodnění tvrzení, že totalitarismus je v mnoha směrech pro lidstvo nepřijatelný. V dnešní společnosti by se zřejmě nenašlo mnoho lidí, kteří by tvrdili, že totalitarismus a totalitní praktiky jsou v pořádku. Avšak jsou zde příklady jeho projevu i dnes. Například Čína a její totalitní tendence. To lze (mimo jiné) ukázat na tom, že v Číně jsou převýchovné tábory pro Ujgury, ve kterých je na denním pořádku „vymývání mozků“, násilí, strach a ponižování.¹ Je proto nesmírně důležité mít se na pozoru, a to zejména v demokratické společnosti Evropské, jejíž přímý nepřítel totalitarismus je.

Nejprve propracuji původ a vznik totalitarismu, nejen z lingvistické, ale také z historické strany. Skvělý úvod založený na filosofickém rozboru problematiky představuje kupříkladu *Původ totalitarismu*, napsaný Hannou Arendtovou. Následně probádáme samotné základy totalitarismu, které budou důležité pro pochopení a vysvětlení toho, jak takový systém funguje a jakých praktik používá. V tomto bádání nám bude ku pomoci zejména George Orwell, jenž je autorem díla *1984*, které poslouží jako vhodná studie totalitního režimu, ukazovaného v praxi. Mohlo by zde být vyčteno pro mé téma až moc extrémní vykreslení totalitního státu (v díle *1984*), avšak právě díky této extrémnosti je zde vyobrazen „čistý“ totalitarismus. Hlubší zkoumání započneme důkladným výčtem důležitých etických témat, která si kladu za povinnost v této práci probádat pro řádnou analytickou kritiku totalitarismu. Není snad důležitějších motivů při zkoumání totalitarismu nežli svoboda a pravda. Při těchto analýzách budeme vycházet z dřívějších poznatků této práce a samozřejmě z velkého množství poznatků filosofických

¹ Respekt.cz [online]. [cit. 2019-12-06]. Dostupné z: <https://www.respekt.cz/denni-menu/cina-legalizovala-prevychovne-tabory-pro-ujgury-jejichz-existenci-popirala>

autorů zabývajících se tímto tématem, mezi něž například patří Erich Fromm, Isaiah Berlin, Karl Popper a další.

Na závěr se pokusíme o shrnutí poznatků pro vytvoření objektivní a systematické argumentace na podporu tvrzení, že totalitarismus je špatný a je nutné mu zabránit v přebírání moci. Totalitarismus je skutečně závažnou hrozbou nejen svobodné společnosti a demokracie, ale je také hrozbou lidskosti a lidského ducha.

1. Původ totalitarismu

1.1 Vymezení pojmu

S vymezením výrazu totalitarismus je zejména v dnešní době problém. Potřeba řádného vymezení pojmu, je sice náročná, avšak pro jeho systematickou kritiku nezbytná. Totalitarismus se mnohdy využívá v politických debatách jako „politická nadávka“². Tím míním například nemístné častování oponenta v diskuzi výrazy jako fašista nebo nacista. Ve společnosti je také rozšířený problém přílišného užívání výrazu totalitarismus, protože je tím označováno pouze něco obecně negativního, čímž se zakrývá pravá podstata tohoto výrazu. Na druhou stranu výraz totalitarismus bývá zcela oprávněně používán jako pojem označující „anti demokraticismus“³. Zdá se tedy vhodné vejít do této problematiky pojmem anti demokraticismus, jehož vhodné rozebrání nabízí kniha *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*.

V souvislosti s nedemokratickými režimy je v odborné literatuře zavedeno několik klíčových distinkcí, které nám poslouží jako nutné vymezení výrazu totalitarismus:

- První distinkce ukazuje běžnou politologickou mluvu, využívanou pro nedemokratické systémy vlády. Mezi ty patří například absolutismus, autoritarismus, diktatura atd.
- Druhé dělení ukazuje pojmy spjaté se jménem nějaké osobnosti⁴ jako leninismus, stalinismus, nebo reganismus.
- Třetí dělení vyplývá z názvů ideologií spjatých s formami anti demokraticismů: nacismus, fašismus, komunismus.
- Poslední část tohoto dělení je politická charakteristika „...některého z politických aktérů...“⁵ – extremismus, radikalismus, fundamentalismus atd.

Tato čtverá rozdělení jsou pro naše téma podstatná, protože poskytují dobrý uvod pro definování výrazu totalitarismus.

² BALÍK, Stanislav a Michal KUBÁT. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha: Dokořán, 2004. Bod (Dokořán). Str. 11

³ Tamtéž.

⁴ Tamtéž. Str. 12

⁵ Tamtéž.

Dalo by se usuzovat, že totalitarismus je něco extrémního. Samo o sobě je označení někoho, nebo něčeho, co je extrémní „...negativní a protidemokratické“⁶, což je nedostačující vymezení. Musíme si však uvědomit, že jistý extrém v totalitarismu vyžadován je. Totalitarismus se snaží o něco, co absolutně vybočuje ze všech přijatelných mezi aktuálního dění a rozpoložení dané země/oblasti. Dalo by se tedy uznat, že pokud přebírá vládu v demokratické zemi, tak je naprosto jasně extrémní. Avšak dodávám, že pokud by tomu bylo naopak a demokracie nastupovala po odebrání moci totalitarismu, tak by si to jistě žádalo notnou míru toho, co bychom označili za extrémní. Je tedy dobré rozlišovat extremismy podle jejich kontextu a nepřístupovat k nim se zbrklým škatulkováním či odsuzováním.

Podobně jako pojem extremismus je na tom i pojem radikalismus. Radikální je to, co vyžaduje něco odlišného, od něčeho stávajícího. V politice se to může projevat, když někdo například vyžaduje různé reformy, které zásadně mění dosavadní politické uspořádání.⁷ Podobně jako u extremismu, může být radikalismus chápán rozdílně na základě kontextu. Radikální může být zákon zakazující soukromé vlastnictví, nebo porušující možnost se volně vyjadřovat; ale radikální může být i protest proti ekologickému znečištění, žádající si zásadní změny.

Na tomto místě je důležité si vyjasnit rozdíl mezi totalitarismem, autokracií a diktaturou, které jsou si zdá se, nejvíce podobné. Autokracie s diktaturou jsou odlišné od totalitarismu naprosto zásadním způsobem – nemají ideologický podtext. Jedná se spíše o ekonomické a společenské změny ve prospěch vlády, nebo vládce. V případě totalitarismu je tím nejdůležitějším právě ideologie. V tomto smyslu je ideologie obousměrným pohybem: „...všechny ideologie obsahují určité prvky totalitarismu, ty však plně rozvíjejí teprve totalitní hnutí...“⁸. V autokracii se vláda nesnaží ovládnout úplně vše, a je možné v tomto systému nalézt alespoň minimum soukromí člověka, které v totalitarismu není možné vůbec. Přesněji v totalitarismu soukromí je, avšak nikdy není jisté, a může být kdykoliv narušeno. Je tedy otázkou, zdali bychom takovéto soukromí stále nazývali soukromím. Navíc bez ideologie nemá autokracie atmosféru něčeho zbožšťovaného, přeceňovaného, či neomylného.

⁶ Tamtéž. Str. 13

⁷ BALÍK, Stanislav a Michal KUBÁT. Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. Praha: Dokořán, 2004. Bod (Dokořán). Str. 15

⁸ ARENDT, Hannah. Původ totalitarismu I-III. Praha: Oikoymenh, 1996. Oikúmené. Str. 634

U autokracie je podstatná již z názvu vyplývající Autorita. Autorita je specifický vztah mezi lidmi, který určuje jednoho člověka nadřazeného druhému.⁹ Samozřejmě jsou různé druhy autorit, avšak u autokracie se jedná o typ autority, který si zakládá na převaze jednoho nad druhým, i za použití násilných prostředků. Autokratický model autority je něco, na čem si zakládá například fašismus. Tento rys se však ukazuje i u totalitarismu a diktatury – avšak u nich je autorita vztažena na jednu osobu, čímž se stává charakter oné autority mnohem více radikálnější a nutno dodat, že i efektivnější. U diktatury se jedná spíše o přechodný stav, ze kteréhož totalitarismus teprve může vyplynout, a má volně řečeno datum spotřeby¹⁰. Jejím cílem není udržet stav ve kterém je, ale poskytnout přechodné řešení před nastolením vlády. Diktatura se zakládá na nějaké vůdčí osobě s neomezenou mocí, překračující všechny meze – tento znak má diktatura i totalitarismus společný. Není však ani zdaleka tak systematická, a tak precizní, jako totalitarismus. Totalitarismus vytváří totiž systém, který opovrhne lidskostí a chybovostí. Vytváří něco, co by mohlo být ideálně nenapadnutelné (po všech možných stranách), na rozdíl od diktatury, která existuje pro to, aby byla nahrazena. Diktatura navíc nemá tak široké obzory a ambice jako totalitarismus. Avšak „Je v samotné podstatě totalitních režimů požadovat neomezenou moc“¹¹ což je něco, jenž mají totalitarismus, autokracie i diktatura společné. Další přesnější vymezení specifikací totalitarismu podám v následujících statích.

Původ slova totalitarismus pochází z latinského *totus – celý*. Už latinský výraz pro celek/celý je předzvěstí podstaty totalitarismu. Celost je dost možná hlavním ideologickým podtextem, který má každá forma totalitarismu společný – ovládnutí všeho, či ambiciózněji celého světa. Jeho využití jako pojmu pro věc politiky se však vyskytuje až ve 20. století. Pravděpodobně první, kdo tento termín použil byl Benito Mussolini, který ho „...v politickém smyslu poprvé použil 22. června 1925 (při projevu PNF¹²) ...“¹³. Zde jsme tedy svědky zavedení tohoto pojmu do politiky. Mussolini tímto výrazem

⁹ FROMM, Erich. Strach ze svobody. Praha: Naše vojsko, 1993. Str. 90

¹⁰ Tuto myšlenku zastává například i Václav Havel v díle *Moc bezmocných* (Str. 3)

¹¹ ARENDT, Hannah. Původ totalitarismu I-III. Praha: Oikoyomenh, 1996. Oikúmené. Str. 616

¹² Partito Nazionale Fascista (Národní fašistická strana v Itálii – 1921-1943)

¹³ BALÍK, Stanislav a Michal KUBÁT. Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. Praha: Dokořán, 2004. Bod (Dokořán). Str. 21

vyjadřoval potřebu ukázat odhodlání vše ovládnout, opanovat a „prostě zfašizovat“¹⁴. Jiné zdroje uvádí, že prvním, kdo tohoto pojmu použil byl Ital Giovanni Amendola, který tímto pojmem kritizoval Mussoliniho potřebu, o které o dva roky později Mussolini hovoří na citovaném projevu. Amendola kritizuje konkrétněji „...úplné ovládnutí veřejného života v zemi“.¹⁵ V tomto období se našlo v Itálii mnoho odpůrců, kteří se pod potřebou udělat něco s nastupujícím totalitarismem vzpouzeli. Pro což potřebovali bezpochyby i pojmenování antidemokratických praktik – Totalitarismus. Pro úplnost historického kontextu bych měl dodat, že pojmem totalitarismus častoval Amendola nejen italský fašismus, ale například i komunismus.

Je pozoruhodné, jak je pojem totalitarismus vnímán různými lidmi. Pro demokraty a liberály je prostředkem pro označení zločinných ideologií a politického systému spojeného s nacismem, fašismem a komunismem. Oněmi totalitáři, je pojem totalitarismus vnímán jako něco, co je v pořádku. Něco, co zajišťuje stabilitu, prosperitu a sílu státu. Při této příležitosti zmíním fašistického ideologa Giovanniho Gentile: „Podle něj totalitní povaha vhodně vystihuje vyzrálou...podobu fašismu...“¹⁶. Jak vidíme dá se výraz totalitarismus vidět také z pohledu jeho zastánců a účastníků, jako vrcholné stádium státu.

Víceméně všichni badatelé se shodují na existenci tří základních typů totalitarismu: komunismus, fašismus a nacismus. Rozbor tohoto konkrétního členění nabízí Vladimír Čermák. V dnešní době se dosti rozlišuje mezi fašismem a nacismem. Bylo by pošetilé tvrdit, že to není správné, avšak ani Čermák nenalezl velké rozdíly, které by klasifikovaly fašismus a nacismus, jako odlišné projevy totalitarismu (samozřejmě ideologické rozdíly zde nalezneme).¹⁷ Asi jediné dva rozdíly, pomineme-li geografické a časové odlišnosti, jsou v tom, že nacismus je doplněn o rasismus, a že se jeví jako „funkčnější“¹⁸ (myšleno v praxi). Doplnil totiž původní fašismus o nové motivy, které silně posílily ideologii nacismu.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Tamtéž

¹⁶ BALÍK, Stanislav a Michal KUBÁT. Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. Praha: Dokořán, 2004. Bod (Dokořán). Str. 22

¹⁷ Tamtéž. Str. 26

¹⁸ Tamtéž.

Totalitarismus se na rozdíl od starověkých tyranií, nebo od diktátorských zemí, ukazuje dosti jinak především svým rozsahem. Zde se ukazuje spor o výskyt totalitarismu v historii, kterým se budeme zabývat o pár odstavců níže. Totalitarismu nejde jen o nadvládu nad nějakým sektorem, provincií nebo částí obyvatel. Cíl totalitarismu je, aby „...(totalitarismus) zničil všechny společenské, právní a politické tradice dotyčné země.“¹⁹ Arendtová k tomuto vymezení poskytuje hlavní cíle totalitarismu, které jsou mnohonásobně ambicióznější než například u zmiňované diktatury. Pro pochopení toho, co totalitarismus chce a co představuje, si rozeberme dva jeho cíle, které Hannah Arendtová uvádí (uvádí jich samozřejmě víc, avšak rozsah nám nedovolí se věnovat všem cílům totalitarismu). Mimo jiné tyto příklady pomohou s dokončením definice totalitarismu:

Totalitarismus usiluje o „...systém stran ne diktaturou jedné strany, ale masovým hnutím...“²⁰.

Při totalitaristickém nástupu do netotalitního světa, jsou důležitým aspektem nástupu hranice politiky. Tyto hranice jsou v netotalitní zemi vytyčeny. Mají pravidla, řád a zákony. To se totalitarismu nehodí, protože politická strana, nebo uskupení má svá omezení v šíři působení. Totalitarismus potřebuje hnutí, které nebude omezeno žádnými hranicemi. Hnutí, které bude moct být extrémnější, než jakákoliv politická strana – díky svému ovlivňování všech aspektů lidského fungování ve společnosti. Neopomeňme i onu „masovost“, která je zásadní pro funkčnost hnutí. Hnutí, o kterém se tu snažím hovořit má totiž za cíl vše ovládnout a směřovat k tomu, že nebude ani jeden nesouhlasný hlas, který by promluvil proti tomuto hnutí. Je proto třeba zaujmout co největší počet lidí. Především na počátku takového hnutí je nutná masovost („masový člověk“²¹), která přehluší nesouhlasné hlasy. To, jak takové masovosti dosáhnout je záležitostí vhodně zvolených nástrojů jimiž jsou především lhaní, demagogie, manipulace atd., kterým se budeme věnovat později. Nejde pouze o to, že lidé budou mít zájem o nové hnutí, ale jde o to, aby lidé hnutí zbožňovali, byli mu naprosto loajální a byli mu zcela vydáni na pospas. Dodal bych, že k úspěšnosti hnutí, je nutné zajistit ideologický podtext. Bez takového podtextu nelze dosáhnout potřebného počtu lidí, které by hnutí podporovali. To se většinou stává pomocí neúspěšných situací, a to především sociálních, či ekonomických.

¹⁹ ARENDT, Hannah. Původ totalitarismu I-III. Praha: Oikoyemenh, 1996. Oikúmené. Str. 621

²⁰ Tamtéž.

²¹ Tamtéž.

Při nějaké rozsáhlejší krizi, kterou jsme mohli vidět například v 30. letech 20. století, se přímo vybízelo založit hnutí, které by nabízelo možnosti, jak vše vyřešit. Právě možnost lepšího života a lepšího světa, je největším lákadlem pro lid. Dalo by se usuzovat, že takováto situace je také dosti o umění prodat svou ideologii...

Jak Arendtová ukazuje, totalitarismus má obrovské ambice a nestačí mu pouze částečná moc: „...zahraniční politiku zcela otevřeně zaměřenou na ovládnutí světa.“²²

Zde se ukazuje ambice pro totalitarismus typická. Nejde mu o to ovládnout jen jednu zemi a její obyvatele. Jde mu o vše, co je. Nikdy neukojitelná ambice ovládnout naprosto všechny lidi na světě, je samozřejmě naprostý nesmysl. Dokonce bych tvrdil, že je to jedna z nejhrubších chyb totalitarismu, který v tomto případě jde proti sobě – takováto obsáhlost zkrátka není možná. Ve světě, který je složen ze stovek kultur, tisíců jazyků a miliard lidí, je jakákoliv myšlenka na sjednocení nereálná. Právě tato „nenažranost“ totalitarismu, může zapříčinit neudržitelnost působení na lidi všude najednou a totalitarismus samotný, pod návalem starostí a neudržitelnosti, padne. Asi není potřeba rozebírat, proč je idea ovládnutí světa sama o sobě, naprosto nepřijatelná. Jen stručně: pokud někdo chce ovládnout svět, musí chtít sjednotit lidi po celém světě. To samotné je nejen neproveditelné, ale nutně zahrnuje nucení a konflikty ve střetu s různými kulturami, což nelze za žádných okolností popsat jako něco dobrého.

1.2 Spor o historičnost totalitarismu

Idea totalitarismu (samozřejmě ne označovaný tímto slovem) se v dějinách vyskytuje velmi dlouho. Je otázkou definice pojmu, co vše do totalitarismu lze zařadit. Téma historického výskytu totalitarismu je velmi kontroverzní. Jeho existence (jak se ukáže) je úhlem pohledu a není tedy jasná odpověď na otázku, zdali existoval totalitarismus před 20. stoletím.

Jsou zde dva hlavní filosofické pohledy. První zastává Hannah Arendtová, která tvrdí, že totalitarismus je něčím, co je možné až v moderní době (řekněme ve 20. století). Toto tvrzení se opírá o fakt, že moderní společnost „...postrádá vnitřní vazby, třídní struktury...“²³. Díky této absenci vazeb se společnost mění v masu (střetává se zde doslova „lůza i elita“), která chce změnu dosavadního systému, ať je jakákoliv. Masovost společnosti je zcela nezbytná pro existenci totalitarismu, protože depersonalizuje

²² Tamtéž.

²³ ARENDT, Hannah. Původ totalitarismu I-III. Praha: Oikoyomenh, 1996. Oikúmené.

společnost v masu toužící po změně. Tyto faktory v dřívějších dobách nebyly, nebo aspoň nebyly tak moc výrazné. Dále je nutná technická vyspělost kultury, aby mohl být totalitarismus efektivně zažehnut, a aby měl šanci na ujmoutí se moci.

Druhý pohled na existenci totalitarismu v minulosti, zastává především K. Popper. Ten tvrzení o existenci totalitarismu před 20. stoletím staví na svém známém nařčení Platóna z totalitarismu, kterému se budeme věnovat v následujících odstavcích. Další filosof stavící se na stranu Poppera je Vladimír Čermák, který svou komparací Jakobínského teroru s komunismem ukazuje, že jakobínský teror byl totalitarismem. Jakobíni věřili, že dobrá a ušlechtilá myšlenka (například myšlenka ctnosti) „...může být prosazena pouze terorem a potlačováním...“²⁴. Velmi podobné rysy se nacházejí i u komunismu – nebo alespoň ideologické formě komunismu.

1.2.1 Totalitarismus existoval před 20. stoletím

Jako první se pustíme do rozboru tvrzení, že totalitarismus existoval již před 20. stoletím. Popper se k tomuto tématu vyjadřuje svou známou kritikou Platóna, a to v díle *Otevřená společnost a její nepřítelé*. Přeskočíme nyní první polovinu knihy, která pro naše téma není až tak důležitá a začneme kritikou Platónova polického myšlení. Pro stručné uvedení Platónova politického myšlení, které podrobuje Popper kritice, zmíním, že Platón hovoří (především v Ústavě²⁵) o založení ideálního státu/obce, která vyžaduje řadu kroků, které by umožnili její vznik. Prvním Platónovým krokem je vytvoření tříd ve společnosti. Vytvoření tříd, ostatně jako vše v obci, má směřovat k celku – k jednomu. Proto je potřeba přísně dohlížet na zájmy, hodnoty, chování a výchovu lidí v obci. Například je nutné zamezit tomu, aby se příliš mluvilo o lidech nespravedlivých, kterým se daří – „takovéto řeči, myslím, zakážeme a nařídíme hlásati opačné zásady...“²⁶ - to z důvodu, aby mladí lidé a děti neměli špatné vzory. Proto je ostatně také potřeba zajistit řádnou „propagandu“ správných mravů a vymezovat co je následováníhodné, a co nikoliv. Pro vytříbení hodnot je také nutností zamezit novotám přicházejících od cizinců

²⁴ BALÍK, Stanislav a Michal KUBÁT. Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. Praha: Dokořán, 2004. Bod (Dokořán). Str. 25

²⁵ PLATÓN. Ústava. 5., opr. vyd. Přeložil František NOVOTNÝ. Praha: OIKOYMENH, 2014

²⁶ Tamtéž. Str. 121

(včetně náboženství, výchovy, či zákonodárství). Dalším požadavkem je soběstačnost státu – jakákoliv závislost na jiném státu je slabostí, která ohrožuje celek obce.²⁷

Je to jen krátký výčet toho, co Platón pro ideální stát požaduje, avšak pro rozsah naší práce dostačující. Pokud velmi obecně zhodnotíme Platónův politický „program“ je přinejmenším antiliberální. Tento program je vcelku podobný tomu fašistickému, který podobně jako ten Platónův vyžaduje například přísnou výchovu lidí ve státu/obci, zahrnujíc i to, jaké mají mít hodnoty a k čemu mají svým myšlením tíhnout. Asi nejzávažnější problém, který můžeme u Platóna zpozorovat, je monopol na pravdu, která je neomylná, a každý kdo by s ní nesouhlasil bude a musí být přesvědčen, že se mýlí. Samozřejmě je potřeba mít na paměti kontext, v jakém se Platón a postavy v jeho dílech (včetně Sokrata), nacházejí. Avšak nedá se přehlédnout, že ve většině případů se hlavní postava snaží o své pravdě přesvědčit někoho, o kom míní, že se plete. Toto přesvědčování končí až s výhrou Platónovy postavy (většinou).

O tématu přesvědčování a nucení jedné pravdy budu později psát podrobněji, avšak jedná se o další prvek totalitarismu, který Platón často ve svých dílech ukazuje. Je ovšem nutné doplnit, že Platón není pouze totalitář a anti demokrat – takové tvrzení by bylo zbrklé. Jsou u něj také motivy humanistické a zcela vymykající se typickému totalitarismu. To Popper ukazuje ku příkladu na tom, že Platónovi nikdy nešlo o jeho vlastní moc a vždy mu šlo o vytvoření programu, který by byl nejlepší pro občany státu/obce. To je v zásadním rozporu s klasickými projevy totalitarismu, které známe v moderních dějinách, jako nacismus, fašismus, nebo komunismus.²⁸ Prahnutí po moci je poměrně důležitým aspektem totalitarismu, jak nás o tom přesvědčuje i O'Brien v *1984*²⁹: „Nejde nám o bohatství nebo přepych, dlouhý život nebo štěstí; jen o moc, o čirou moc.“³⁰ Není proto jisté, jestli politický systém, kde není přítomné prahnutí po moci, může být i přesto označován jako totalitarismus.

Další Platónův počín, který vede k totalitarismu je jeho již zmiňované odkazování se k celku – k jednomu. Celek dále Platón rozvádí tím, že člověk by měl vždy vycházet ze své přirozenosti, která je jedna. Pokud by se každý ve svém zaměstnání zabýval pouze

²⁷ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé*. Přeložil Jana ODEHNALOVÁ. Praha: ISE, 1994. Oikúmené (ISE). Str. 84-85

²⁸ Tamtéž.

²⁹ ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy, 2009. Přeložil Jaroš M.

³⁰ ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy, 2009. Přeložil Jaroš M. Str. 233

svou vlastní přirozeností, tak by každý přispěl potřebným způsobem do celku obce a sám by se k němu vztahoval. Avšak stejně jako Popper zde spatřuji problém. Takovýto způsob fungování obce rozděluje lidi v obci do tříd, které jsou zcela nekompromisní a velmi lehkou se mění v tyranii – „...stát je spravedlivý, jestliže vládce vládne, jestliže dělník pracuje a otrok otročí?“³¹ Jedná se vlastně o totalitarismus „třídní nadvlády“ a je to jeden z hlavních Platónových požadavků na ideální stát. Na závěr dodám, že jak vidíme, tak je Popper k Platónovi velice kritický v mnoha bodech. To je vidět i na jeho souhrnném výroku o Platónově politickém myšlení: „...Platónův politický program vůbec nestojí mravně výš než totalitarismus a je s ním v podstatě totožný.“³²³³

Jako další ukázka totalitarismu a jeho tendencí před 20. stoletím poslouží krátké rozebrání politického myšlení Jana Amose Komenského. Pro naše téma, není obvyklé pokoušet se zkoumat zrovna Komenského, avšak jak ukáží, znaky totalitarismu u něj můžeme nalézt. Pro kontext poznamenávám, že k politice se Komenský vyjadřuje v rámci *Obecné porady o nápravě věcí lidských*.³⁴ Komenský podobně jako Platón má potřebu vše – včetně politiky – vztahovat k celku. Jeho idea politiky je „...sjednocení všech národů v jediný celek, nastolení všeobecné svornosti a odstranění válek.“³⁵ Také shodně s Platónem chce nastolit řekněme třídní společnost, ve které platí, že každá třída má určitou moc a klasifikaci nad jinou třídou – to vše proto, aby se udržel řád a spravedlnost. Dále nemá být trpěn ten kdo nepracuje (podobnost s marxismem pravděpodobně nebude náhodná); mají být zakázány části lidského života, které by ho mohly odtrhnout od spravedlnosti a slušnosti (například hospody, nebo nevěstince). Ovšem některé Komenského požadavky na stát se netýkají jen veřejného života, ale také soukromého: například jak se oblékat; kdy se má co jíst; soukromí má být hlídáno Prefekty, kteří dohlíží na správnost mravů a dodržování všech nařízení a zákonů: „Doporučuje, aby byli stanoveni úřední prefekti, kteří by jednou týdně zkontrolovali všechny domy, zda tu

³¹ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřítel*. Přeložil Jana ODEHNALOVÁ. Praha: ISE, 1994. Oikúmené (ISE). Str. 87

³² Tamtéž. Str. 85

³³ Dalšími kritickými body u Platóna, kterým se již bohužel kvůli rozsahu nemůžeme zabírat, je například otázka toho, kdo by měl vládnout – motiv suveréna v čele státu

³⁴ Pro účel této práce mě byl doktorkou Věrou Schifferovou zapůjčen její text – ze kterého budeme vycházet – který bude vydán příští rok.

³⁵ Schifferová Věra, *O nápravě politiky a novém věku lidstva*. V tisku. Str. 34

všichni tráví čas užitečnou prací...“.³⁶ Dokonce navrhuje i dozorce na řádné plnění manželských povinností.

S tímto výčtem můžeme Komenského politické myšlení označit za totalitní. Podobně jako Platón se zřejmě domnívá, že účel světí prostředky, a že v rámci většího dobra a jednoho celku, se má obětovat soukromý život, vlastní rozhodování a osobní svoboda. Nesoudíme zde Komenského filosofické myšlení jako celek (například metafyziku, nebo jeho teologické myšlení), avšak po příkladech, které jsme vyčetli, můžeme přičíst Komenského do kategorie totalitních teoretiků. Povšimněme si jak se takřka každý k totalitarismu směřující myslitel nebo teoretik, odkazuje na celek a jednotu. Na tento fenomén narazíme znovu v kapitole O svobodě, a to v kontextu Frommova a Berlinova myšlení.

Jako poslední příklad totalitního teoretika před 20. stoletím, zmíním Tommase Campanellu. Tento nepříliš známý italský filosof napsal dílo *Sluneční stát*³⁷, které je pro nás mimořádně zajímavé. Je to utopický spis, který popisuje ideální stát, který je ideální díky jeho totalitnímu zřízení. Celá kniha je v podstatě oslavou totalitarismu, jakou snad nikde jinde v této formě nenajdeme. Občané ostrovního Slunečního státu, jsou ideálními lidmi. Vše mají přesně nařízené (od víry až po to, kdo má být jejich partner). Není zde ani nejmenší možnost volby a není zde absolutně žádné uvědomění si své vlastní osobnosti. Společnost je zde popsána jako mechanismus, který funguje i když složen z jednotlivých částí, jako dokonalý celek. Ku příkladu i plození dětí je naprogramováno – vysoký muž má mít nízkou ženu, žena s velkýmnosem, má mít manžela s malýmnosem – to vše proto, aby vše bylo vyrovnané a dokonalé. Na každý problém včetně nemocí je zde řešení a daný postup. Pro demokratické myšlení je to jakousi antiutopií – jsou zde jen a pouze totalitní hodnoty. Takto vykreslený totalitarismus je velmi zvláštním úkazem, protože v reálném světě dle našich zkušeností nelze dospět ke konečnému bodu při totalitním zřízení. Vlastně se ani jistě neví, jak by totalitarismus vypadal, kdyby absolutně vyhrál – a právě to nám Campanella ukazuje. Je to tedy další teoretik totalitarismu (kterým se inspiroval i již zmiňovaný Komenský).

Zaměřili jsme se na teoretiky totalitarismu v historii, kteří věřili v jeho funkčnost a svým myšlením ho vyžadovali jako ideální stav státu. Konkrétním příkladům v praxi jsme

³⁶ Tamtéž. Str. 36

³⁷ CAMPANELLA, Tommaso. Sluneční stát. 2. vyd., (v MF 1.). Přeložil Jiřina MOHYLOVÁ, přeložil Otakar MOHYLA. Praha: Mladá fronta, 1979. ABC marxismu-leninismu.

se nevěnovali, nejen proto, že by pak práce byla v tomto bodu více historická nežli filosofická, ale také kvůli rozsahu, který by musel být dalece překročen. Spokojme se alespoň se stručným shrnutím třech hlavních teoretiků totalitarismu (forem totalitarismu), kteří jasně ukazují, že teoretický totalitarismus a jeho idea existovali již před 20. stoletím. Nyní však prozkoumáme druhý pohled na existenci totalitarismu před 20. stoletím, který zastává H. Arendtová.

1.2.2 Totalitarismus neexistoval před 20. stoletím

Nyní budeme analyzovat druhý pohled – totalitarismus je fenoménem pouze 20. století (a století budoucích?). Tímto přístupem k totalitarismu je známá Hannah Arendtová, která je přesvědčena (jak se ukáže) o tom, že totalitarismus jako takový, mohl vzniknout až ve 20. stoletím. Obdobně jako Popper, vidí Arendtová za základní kámen totalitarismu společenský a sociální kolaps, po kterém následuje vzpoura/revoluce namířená proti dosavadnímu systému. Avšak to je asi to jediné, ve sporu o historický výskyt totalitarismu, na čem by se s Popperem shodla. Arendtová předkládá teorii o masách, které jsou základní složkou jak vzpoury proti systému, tak prvotním krokem pro vznik totalitarismu. Takovéto revoluci předchází nespokojenost občanů ve státu, která následně vede ke zničení tříd ve společnosti – čímž vzniká masa. To má za následek pád politiky, proti které se v podstatě vzbouří celý stát – masy. Tím Arendtová ukazuje, jak kolabuje státní aparát, jehož pád je nutný pro totalitní zřízení.³⁸ V důsledku toho se „...V atmosféře rozpadu třídní společnosti se zrodila psychologie evropského masového člověka.“³⁹

V minulosti (Arendtová touto minulostí myslí první polovinu 20. století) masy potřebovaly nějakou sociální změnu, kterou radikálně prosazovaly, aniž by vlastně věděly přesně co by si pod touto změnou představovaly. To vedlo především k nacionalismu. „Masy vzešly z třídní společnosti národních států, jejichž trhliny byly zaplňovány nacionalistickým cítěním...“⁴⁰. Této situace využil například Hitler a „jeho“ nacismus, ze kterého se vyvinul ukázkový totalitarismus. Jak Arendtová ukazuje, pro vznik totalitarismu je nutné mas, které jsou nespokojené.

³⁸ ARENDT, Hannah. Původ totalitarismu I-III. Praha: Oikoyomenh, 1996. Oikúmené. Str. 441

³⁹ Tamtéž. Str. 442

⁴⁰ ARENDT, Hannah. Původ totalitarismu I-III. Praha: Oikoyomenh, 1996. Oikúmené. Str. 444

Tato analogie byla nezbytná pro nadcházející vymezení totalitarismu, které Arendtová ukazuje. Arendtová je přesvědčená, že vznik fenoménu totalitarismu je založen na generačních zkušenostech. Touto zkušeností je myšlena první a druhá světová válka, která rozštěpila Evropskou společnost i politiku.⁴¹ Před a poválečná neutěšená situace v Evropě zavinila potřebu vzpoury mas. Toto „zoufalství“⁴² z rozpadu společnosti a politiky donutilo jednat nespokojené občany, a to spojením lůzy a elity⁴³. Spojení lůzy a elity v první polovině 20. století (v období válek a nejistoty) je pro pochopení Arendtové klíčové, protože vedlo k různým formám totalitarismu. Je to (snad) poprvé, kdy se toto spojení uskutečnilo, a tedy i poprvé, kdy se ukázal „pravověrný“ totalitarismus. I když to Arendtová netvrdí přímo, tak celá tato analogie odkazuje k modernímu státu⁴⁴, ve kterém je vše výše zmíněné (pád politiky, nacionalismus, třídní společnost) možné.

Dalším argumentem, který by potvrdil možnost totalitarismu až ve 20. století je nutnost technologií, a tedy technická vyspělost doby. Tímto tématem se zabývají v knize *Totalitarian Dictatorship and Autocracy* autoři C. J. Friedrich a Z. Brzezinski, kteří tvrdí, že „...totalitní režimy, jsou organizovány a vedeny pomocí metod moderních technologických zařízení...“⁴⁵. To je samozřejmě možné až v moderní době 20. století, která takovéto možnosti poskytuje. S tím, že technologická vyspělost je pro totalitarismus nutná, by souhlasil jistě i G. Orwell. V díle *1984*, jsou například nainstalované monitory (kamery) na každém místě, a to včetně soukromých pokojů, pracovních kanceláří, či ulic.⁴⁶

Nesmíme tedy podceňovat hodnotu technologií v otázce totalitarismu. Je to nejen prostředek ke zpochybnění (nebo zničení) soukromého života, ale je to také prostředek k lepší kontrole lidí a jejich teroru. Proto je otázkou, zda můžeme označovat nějaký politický systém jako totalitarismus, pokud v něm chybí technologická vyspělost. Pokud

⁴¹ Tamtéž. Str. 456

⁴² Tamtéž.

⁴³ Tamtéž. Str. 457

⁴⁴ Tímto Moderním státem, je myšlen státní model, kterému od druhé poloviny 19. století postupně podlehl Evropa a zbytek světa. Jeho zakladatelem je označován Otto von Bismarck. Tento moderní stát přidělení do státního aparátu sociální složku, která se zajímá o potřeby sociální i zdravotní, všech občanů. Tím vznikl postupně model státu, založeného na politické odpovědnosti za občany ve státu.

⁴⁵ FRIEDRICH, C. J.; BRZEZIŃSKI, Z. K. (1965). *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Cambridge. Str. 17

⁴⁶ ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy, 2009. Přeložil Jaroš M. Str. 7

by odpověď zněla ne, byl by to silný argument pro obhajobu tvrzení, že totalitarismus je fenoménem 20. století a jeho dřívější existence nebyla možná.

1.2.3 Zhodnocení sporu

Dle dosavadních poznatků by bylo vhodné upřesnit podstatu obou stran sporu. Jak se ukazuje, tak první tvrzení o existenci fenoménu totalitarismu před 20. stoletím se zaobírá spíše teoretickou formou totalitarismu. Koneckonců všichni zmínění myslitelé (Platón, Komenský, Campanella) podporující toto tvrzení nepřevodili své teorie do praxe a neuskutečnili je. Je zde tedy vhodné položit si otázku, jestli jsme při našem výběru ukázek totalitarismu v minulosti volili dobře, když jsme upřednostnili Platónovu Ústavu před příklady Spartské politiky, nebo Komenského před Jakobínským terorem. Na druhé straně, kde stojí Arendtová, kterou jsme stanovili hlavní obhájkyní druhého tvrzení o existenci totalitarismu, jsme se zaobírali praktickou stranou argumentace. Především moderním státem, masovostí a technickou vyspělostí. Nebylo by tedy vhodné porovnávat dva odlišné filosofické přístupy na řešení naší otázky. Na straně jedné použití teoretiků a na straně druhé použití praktických ukázek z historie politiky. Je nutné stanovit kritéria definice totalitarismu zvlášť pro každou stranu sporu. Pokud je požadavkem pro dokázání toho, že totalitarismus existoval před 20. stoletím to, že by musel mít podobu jakou měl například nacismus nebo komunismus, tak by nebylo možné tvrdit, že totalitarismus existoval. Avšak pokud by bylo požadavkem pro vykázání existence totalitarismu v minulosti výčet jeho hlavních rysů bez ohledu na reálné uskutečnění, tak bychom dali zapravdu straně Popperově. Tento spor se tedy nedá jistě vyřešit a jeho výsledek je věci pohledu, kterým se na totalitarismus díváme.

2. Totalitarismus a jeho praktiky

2.1 Model totalitarismu v díle *1984*

2.1.1 Velký bratr

V díle G. Orwella *1984*⁴⁷ je velmi dobře znázorněna persona silného vůdce totalitního státu, a to v podobě Velkého Bratra⁴⁸. O všem ví, vše zná a ovládá, a má až božský charakter: Velký bratr je neomylný a všemocný⁴⁹. Má se za to, že každý vědecký objev, veškeré znalosti, veškerá moudrost, veškeré ctnosti, pramení z jeho vedení a inspirace⁵⁰. Silný charakter v čele suverénního státu, který má neomezenou moc a možnosti v totalitním státu, se objevuje v mnoha jiných dílech a samozřejmě i v lidských dějinách (Hitler, Stalin atd.)⁵¹. Avšak v *1984* je tento vůdce specifický tím, že ho nikdy nikdo neviděl. Je i přes to vidět na plakátech v rámci propagandy, mluví se o něm a má silnou autoritu, kterou se nikdo neopováží zpochybňovat. Jak se ale koncem knihy ukazuje, tak velmi pravděpodobně ani neexistuje. Vyplývá z toho pozoruhodná filosofická otázka: může mít stejnou autoritu vůdce, který reálně existuje, jako vůdce, který existuje pouze jako pojem a idea? Jak se ukazuje, tak ano. Dokonce je takovýto vůdce v mnoha aspektech výhodnější a praktičtější pro svou variabilitu. Reálně existující vůdce i při své neoblomné autoritě může chybovat a celá ideologie, kterou tak pracně vytváří a prosazuje může být zpochybněna. Je také mnoho práce se zakrýváním stop po případné chybovosti. Vůdce (řekněme abstraktní) tyto chyby nedělá, protože je někým (nebo vlastně nikým), kdo postrádá skutečný lidský faktor a přirozenost, která zapřičiňuje chyby a omyly. Možná proto je svým zvráceným způsobem totalitní vláda v *1984* tak silná, až neporazitelná. Je téměř nemožné vypořádat skryté vazby v takovémto státu. Funguje tak, že nikdo neví vše. Zřejmě není nikdo, kdo by věděl jistě, kdo stát vlastně řídí. To je další výhodou pro zde ukázaný totalitarismus. Není totiž nikdo, kdo by mohl stát rozvrátit z vnitřku. Jedná se tedy o raritní nenapadnutelnost, kterou „depersonalizovaný vůdce“ představuje. Avšak i přes pravděpodobnou neexistenci Velkého bratra, je jeho osoba

⁴⁷ ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy, 2009. Přeložil Jaroš M.

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ Tamtéž. Str. 183

⁵¹ V dnešní době by to mohl být například Kim-Čong un

limitována. Jak se ukazuje i On chybuje, a díky tomu má Winston (hlavní hrdina knihy) práci – přepisování historie a všech možných pochybení strany/Velkého bratra⁵².

Uvažme, že by Velký bratr nebyl skutečný a byl jen vytvořen jako autorita. V tom případě (z toho co nám Orwell ukazuje) by se jednalo o moc, kterou de facto nikdo v rukou nemá. Takováto „instituce“ by vládla sama sobě. Měla by moc a zároveň by ji neměla. Právě proto, je Oceánie⁵³ dovršením totalitarismu. Myšlenka instituce, která vládne sama sobě a státu, kde nemá plnou moc nikdo a nikdo neví vše, není až tolik nereálná a jak se zdá, tak je tím hlavním, před čím Orwell tolik varuje. Jak tvrdí Arendtová, depersonalizované masy jsou klíčem k totalitarismu⁵⁴. U Orwella pozorujeme opačnou situaci, kdy je anonymní právě vláda. Nejspíše to je od Orwella další z ukázek, jak by vypadal výsledný a zcela dovršený totalitarismus v praxi – kde by byla depersonalizovaná jak společnost, tak vláda. Zároveň tím takovýto model vlády zcela zavrhuje politiku, která díky své absolutní anonymitě přestává být politikou a je jejím koncem (stejně tak se problematizuje i jakákoliv opoziční činnost, protože ji není proti komu vést).

Pozastavme se ještě u díla *1984*. Totalitní svět, který Orwell představuje, je ojedinělým případem totalitarismu, který je v konečné fázi⁵⁵. Proto je *1984* vzácnou ukázkou toho, jak vypadá konečná verze totalitarismu, který „vyhrál“. Je otázkou, zdali se ve skutečném světě lze setkat s tímto finálním stavem. Pokládám za nevýhodu totalitarismu jeho nutnost progresu, protože je tak moc ambiciózní a dychtivý, že chce požířit doslova celý svět. Avšak Orwell ukazuje situaci, kdy pravděpodobně svět pozřel a již vlastně není naděje na jeho zničení. Je to čistý filosofický model tématiky – čistá forma, kterou v práci rozebírám, a proto se k tomto dílu budeme často vracet i v nadcházejících kapitolách.

2.1.2 Lhaní/manipulace/demagogie

Základním kamenem totalitarismu ve státu či ve společnosti je lhaní, manipulace a demagogie. Jinak tomu není ani v Oceánii⁵⁶. Především manipulace s dějinami. Hlavní postava knihy, Winston Smith, pracuje na pozici, kde se stará o záznamy různých druhů.

⁵² ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy, 2009. Přeložil Jaroš M. Str. 40

⁵³ Název státu v: ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy, 2009. Přeložil Jaroš M.

⁵⁴ ARENDT, Hannah. Původ totalitarismu I-III. Praha: Oikoyemenh, 1996. Oikúmené. Str. 441

⁵⁵ Další takovou výjimkou je dílo *Sluneční stát*

⁵⁶ ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy, 2009. Přeložil Jaroš M.

Činy, které se stali jsou měněny podle toho, jak Strana potřebuje: „Tento proces neustálého pozměňování se používal nejen v novinách, ale i v knihách, časopisech... filmech, letácích...“⁵⁷. Například často používaná je manipulace s údaji zachycujícími to, s jakou zemí se vede válka⁵⁸, nebo jací lidé jsou za co odpovědní. Neustálým měněním těchto informací se z dějin a minulosti stává něco tak překrouceného, že se veškerá minulost stane jakýmsi nehmotným vlastnictvím totalitarismu a ideologie s ním spjaté. Neví se, co bylo před týdnem, natož před padesáti lety. Ukazuje se, že i odboj proti straně, který rozvrací stát, je vymyšleným projektem strany, aby se ukázalo, kdo je i ve své mysli se stranou a Velkým bratrem. Emanuel Goldstein⁵⁹, který je údajným velitelem onoho odboje, je také vymyšlený. Jedná se o upravování lidských myslí. Je velmi sofistikovaně podsouváno koho milovat a koho nenávidět, a to, jestli je něco nebo spíše někdo reálný a skutečně existující není důležité.

Pro lepší řízení a směrování zášti, jsou v celé Oceánii jednou denně Dvě minuty nenávisti, což je chvíle kdy se zapnou všudypřítomné obrazovky a na nich se ukáže obličej Goldsteina, kterému lidé musí nadávat a nenávidět ho. Tato nenávist slouží nejen jako motivace pro občany, aby nenáviděli odboj, ale slouží především jako nástroj, pro ovládnutí mas. Podstatné na Dvou minutách nenávisti je, že jsou skupinovou činností, které se účastní více lidí, kteří se znají. Zdánlivě nepodstatný faktor, je důležitý, protože díky němu se každý snaží ukazovat svou nenávist co nejvíce (aby nebyl označen za pikle proti stranické ideologii). Na tento motiv „skupinovosti“ můžeme narazit i u Václava Havla. Konkrétněji v jeho díle *Moc bezmocných*⁶⁰, kterým se v následujících kapitolách budeme zabývat obšírněji. Zde je ukázána povinnost ukazovat svůj souhlas s totalitním státem také veřejně. V obchodě zelináře, je propagandistické heslo, které ovšem není schováno pod pultem zelináře, ale je na místě kde ho každý vidí. Celá tato nenávist je navíc zaobalena v odebrání soukromí. Pokud by se člověk při projevení záště vůči odboji málo angažoval, tak může být udán nebo být viděn členem vnitřní strany. To by znamenalo vaporizaci⁶¹ (člověk by zmizel ze dne na den) a pravděpodobně usmrcení po dlouhém mučení a vymývání mozku.

⁵⁷ Tamtéž. Str. 40

⁵⁸ Tamtéž. Str. 227

⁵⁹ Tamtéž. Str. 15

⁶⁰ HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*. Praha: Lidové noviny, 1990

⁶¹ ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy, 2009. Přeložil Jaroš M. Str. 21

Na tom se zakládá manipulace s lidmi, která je potřebná pro vymývání mozků. S lidmi, kteří mají důkazy (jako fotky, videa, hlasové nahrávky) o něčem, se jedná mnohem lépe nežli bez důkazů. Proto jsou v novinách a na plakátech, všemožné důkazy o zlořádech, ale i hrdinech. Samozřejmě je k tomu potřeba i notná dávka populismu, který dává celé propagandě a manipulaci s lidmi nádech, že vše, co Strana dělá je pro dobro lidí. Dá se zde vyzorovat tedy základní princip fungování totalitarismu který má systém a strukturu: neomylný vůdce – podlý nepřítel – upravování dějin – masové ovládnání lidských myslí – odebrání soukromí a individuality. Bez těchto základů by nemohl totalitarismus jakožto politický systém zaměřený na absolutní moc nad lidmi, fungovat.

2.2 Propaganda v totalitarismu

„Síla totalitarismu samého může přitahovat jen lůzu a elitu; masy je třeba získat propagandou.“⁶² Propaganda, jak je nutno uznat, je velmi podstatnou složkou totalitarismu. Nejprve však musíme připomenout, že propagace nějakého politického postoje není pouze záležitostí nutně implikující něco špatného. Může, a je, využívána hojně v současné politice, kde má sloužit jako informace pro občana. Jako příklad lze uvést propagaci politických spolků a stran, mezi nimiž si občan vybírá tu jemu nejsympatičtější. Negativní význam, který spočívá v heslovitosti a co největším ulehčení v rozhodování ponechme stranou a spokojme se alespoň s tím, že tento druh propagandy je v rámci moderní společnosti v pořádku.

Avšak ten druh propagandy, který zde chci rozebrat je ten, který vytváří totalita. V takovémto případě má propaganda za cíl „účelové lži“⁶³, které mají ideologický motiv. Zde můžeme ukázat heslo z díla *Moc bezmocných*: „Proletáři všech zemí, spojte se!“⁶⁴, které má zelinář ve výloze. Toto heslo je pro nás dobrou ukázkou, jakým stylem se propaganda v totalitním režimu realizuje. Pro ještě lepší pochopení projevů propagandy v totalitarismu, uvádí Arendtová příklad Stalina, který „se rozhodl přepsat historii ruské revoluce...se staršími knihami a dokumenty zničil jejich autory a čtenáře...“⁶⁵.

Totalitarismus nabízí masám potenciálních následovníků radikální vymezení vůči stávajícímu vládnímu aparátu. Ve většině případů tuto oporu nabízí právě pomocí lživé

⁶² ARENDT, Hannah. Původ totalitarismu I-III. Praha: Oikoymenh, 1996. Oikúmené. Str.473

⁶³ Tamtéž.

⁶⁴ HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*. Praha: Lidové noviny, 1990. Str. 5

⁶⁵ ARENDT, Hannah. Původ totalitarismu I-III. Praha: Oikoymenh, 1996. Oikúmené. Str. 474

propagandy, která vědoma si cílové skupiny přizpůsobuje zdatně svou demagogii, potřebám lidí na okraji společnosti. I když se nechci zabývat příliš ukázkami v praxi, tak exemplární příklad je Adolf Hitler a jeho propaganda v období hlavně před druhou světovou válkou, kdy nabízel východisko z ekonomické a národní krize, pro zlomené Německo. Na Hitlerově modelu se ukazuje navíc velmi důležitý motiv mluvené propagandy, který charakterizuje Fromm, jako „Zlomení vůle posluchačů převahou řečníka...“⁶⁶ a „...tělesná únava posluchačů je žádoucí podmínkou pro vnucování cizí vůle.“⁶⁷

Arendtová nabízí dvojí pohled na propagandu: zaprvé „...ideologické doktríny pro zasvěcence hnutí...“⁶⁸. Za druhé „...ryzí propagandy...“⁶⁹, které vybízí k znovu promyšlení situace Oceánie v díle *1984*. O'Brien (jedná z hlavních postav v *1984* – významný člen tajné policie) můžeme označit⁷⁰ jako člověka, který je zasvěcencem hnutí – totiž člověk, který nemusí být již přesvědčován a manipulován. Na druhé straně jsou běžní občané Oceánie, kterým je nutno propagandou nadále lhát a držet je pod ideologickým vymýváním mozků. Otázka, kterou bychom si měli klást je, zdali O'Brien nemusí být nadále manipulován a obelháván, protože věří tomu, co dělá, nebo protože tak touží po převaze a nadvládě, že je ochoten vše ostatní ignorovat? Pro naše bádání by to byla neocenitelná znalost – vnitřní stav člověka jenž se přímo účastní na propagandistické manipulaci s lidmi.

Pravděpodobně nejryzejší rys totalitarismu je „...že vládne nad zcela podmaněnou populací.“⁷¹ To, že totalitarismus a jeho případný puč dosáhl vrcholu a je již zcela završen je moment, kdy propaganda není potřeba. Je to moment, kdy lži přestávají být potřeba ve vnitrostátní sféře a později ani v té vnější. Skutečně pokud se znovu zamyslíme nad úkolem propagandy v totalitním režimu, tak shledáme, že je to prostředek, jak ovládat masy lidí, jak je zfanatizovat, dostat na svou stranu, jak zničit svobodnou vůli i myšlení. Pokud dospěje nějaké zřízení, stát, nebo země do bodu, kdy již není koho dostat na svou stranu, tak propaganda není potřeba. V takové situaci bychom bez okolků mohli

⁶⁶ FROMM, Erich. Strach ze svobody. Praha: Naše vojsko, 1993. Str. 118

⁶⁷ Tamtéž.

⁶⁸ ARENDT, Hannah. Původ totalitarismu I-III. Praha: Oikoymenh, 1996. Oikúmené. Str. 476

⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁰ ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy, 2009. Přeložil Jaroš M.

⁷¹ ARENDT, Hannah. Původ totalitarismu I-III. Praha: Oikoymenh, 1996. Oikúmené. Str. 476

hovořit o nejextrémnější formě totality a o něčem, proti čemuž se snad ani nedá bojovat. Takováto situace je dokonce mnohem více extrémní než v kontroverzním 1984. V této podobě dosahuje zřízení a integrita totalitarismu absolutní vlády a tím „dokonalosti“. Takovýto případ již jednou existoval: „v koncentračních táborech, propaganda zcela mizí...“⁷² – není již potřeba udržovat žádné iluze. Dostáváme se tím ke klíčové tezi, která ustanovuje propagandu „...nástrojem totalitarismu ve styku s netotalitním světem“⁷³. Pouze ve styku s vnějším světem, tedy netotalitním, má propaganda smysl.

Propaganda vždy hledá něco, co lidem ukáže, že daný režim je nutný nejen kvůli obraně státu, ale i z důvodů ekonomických výsledků, kterými se chlubí – které jsou samozřejmě nesmyslné a neověřitelné. Smysl spočívá ve vymyšlení hesel a informací „...na které lidé nemohou mít **názor**...“⁷⁴. Přesně tímto způsobem funguje totalitní propaganda – vytváří takové myšlenkové pochody, hesla, názory, pravdy atd., které nelze logickými argumenty vyvrátit. Tato tvrzení byla na denním pořádku v Oceánii, kde se vláda neustále chlubí tím, jak zvýšila gramotnost, o kolik procent klesla úmrtnost a dalšími fakty, které byli vždy podloženy procenty a čísly (kterým samozřejmě bez srovnání nikdo nerozuměl). Lidé se pak cítí informovaní a věří vládě, že je to, co říká, skutečné, protože lid nemá prostředky, jak se o pravdivost přesvědčit.⁷⁵ Veškerá propaganda směřuje k tomu, jak je totalitní zřízení dobré, a hlavně jak se v něm lidem žije lépe než v předchozích režimech, nebo v zemích, kde takto úžasná vláda není. To je význam propagandy – donutit lidi skutečně věřit tomu, že to, co totalitní státníci/vůdci dělají je pro lid, a pak především pro obec prospěšné a dobré ve všech směrech.

Celé propagování totalitních hnutí/stran/politiků má také další neméně podstatný rys: sílu. Síla je něčím jako základním, funkčním východiskem všech totalitních praktik ve střetu s demokracií, či jinými formami vlády. Totalitarismus slibuje silná rozhodnutí, rychlé a tvrdé rozhodování. Slibuje i to, že se nebude bát extrémních kroků a pokud by někdo tyto extrémní kroky nepovažoval za správné, tak je v očích totalitarismu slabým. V této síle je samozřejmě zahrnuto i fyzické násilí a hledání někoho (státu/skupiny lidí/politika) na kom by mohla být aplikována. Tento nástroj prosazování se však má slabinu, díky které se může rozpadnout celá integrita takového státu. Jakmile přestane být

⁷² Tamtéž.

⁷³ Tamtéž.

⁷⁴ ARENDT, Hannah. Původ totalitarismu I-III. Praha: Oikoymenth, 1996. Oikúmené. Str. 500

⁷⁵ ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy, 2009. Přeložil Jaroš M. Str. 69

mocnost slabá, nebo se ukáže, že je zde větší síly a moci, tak veškerá loajalita mizí i u těch nejzarytějších propagátorů. „Bez podpory síly hnutí přestávají jeho členové okamžitě věřit dogmatům...“⁷⁶. Nejen v kontextu propagandy je síla jedním z největších principů totalitarismu. Je jeho největším nástrojem, ale zároveň velkým rizikem. Síla samotná by tedy dle našeho zkoumání jistě spadala do výseků nejdůležitějších prvků totalitarismu a budeme na ni narážet v průběhu dalšího zkoumání.

⁷⁶ ARENDT, Hannah. Původ totalitarismu I-III. Praha: Oikoymenh, 1996. Oikúmené. Str. 500

3. Pravda

3.1 Co je v totalitě pravdou

V následující kapitole vyložím dva módy pravdy, které pro naše téma musíme stanovit. Prvním módem pravdy je pravda „faktická“. To je nahlížení na pravdu tak, že pokud vidím například stůl, tak o něm mohu pravdivě říci, že je stolem. Je tím tedy myšlena objektivní pravda, která je nestranná. Filosofický pojem pravda je ve filosofických dějinách velmi diskutovaný a uchopování pravdy jsou různorodá. Avšak jelikož naším úkolem není zkoumat pravdu z hledisek klasických filosofů (jako byl například Aristoteles, Husserl atd.), ale vymezit tu nejjednodušší a nejběžnější pravdu – každodenní – tak se spokojme s tímto stručným ujasněním a označme tuto pravdu jako „faktickou“.

Druhý mód pravdy, který je pro nás tím, který budeme blíže zkoumat, je pravda „totalitní“. Hlavním východiskem „totalitní“ pravdy je monopol na pravdu, který má absolutní charakter. Na rozdíl od „faktické“ pravdy, je zde hlavním principem zaujatost. Není zde prakticky žádná objektivnost pravdy. „Totalitní“ pravda je nástrojem pro prosazování svých cílů, které jsou nad vším ostatním. Je tedy vždy zaujata vůči nějakému cíli, či přesněji požadavku na to, co má pravda být a na to, co je nejvíce hodící se aktuální situaci. Toto „hodící se“ je vždy v totalitních režimech proměnlivé.

Toto „hodící se“ tvrzení prezentováno jako pravdivé z určitého hlediska nelže a říká pravdu. Ovšem platnost této pravdy je podmíněna tím, že člověk, kterému je pravda sdělována, svěřuje své souzení o pravdivosti do rukou jiného. Vzdává se tak svého uchopení pravdy ve prospěch někoho jiného. V tomto případě do rukou někoho, kdo má moc, určuje pravidla bez potřeby se ospravedlňovat a dokáže ohýbat lidské myšlení ke svému prospěchu. Zároveň to musí být vždy někdo mocný s velkou autoritou a privilegii. Není důležité v této situaci rozjímat nad tím, jestli to tak je nebo není, protože někdo tvrdí, že to tak je a svobodné myšlení má jedinec, na kterého je působeno již zcela rozpuštěno.

Příklad této „totalitní“ pravdy ukazuje O'Brien při vymývání mozku Winstonovi, který tvrdí, že například hmotu ovládat nemohou. O'Brien argumentuje tím, že „Ovládáme hmotu, protože ovládáme vědomí“⁷⁷ a že „Všechno existuje jen v lidském vědomí.“⁷⁸

⁷⁷ ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy, 2009. Přeložil Jaroš M. Str. 234

⁷⁸ Tamtéž.

Tento model chování je v totalitarismu častý: „Totalitární ideologie... neusilují o přeměnu vnějšího světa... nýbrž o přeměnu lidské přirozenosti.“⁷⁹ Avšak je zde velmi podstatný moment, který vytrhne celé argumentování O'Briena a dává naději všem, kteří se nehodlají smířit s tímto postojem. Winston nehodlá přijmout fakta jen tak, na základě (z odměřeného pohledu) vylhaných faktů a upravování všeho napříč prostorem a časem. „Nějak to selže. Něco vás zdolá. Život vás zdolá.“⁸⁰ To je zřejmě jediný způsob, kterým lze proti „totalitní“ pravdě bojovat. Argumentací a hledáním logiky lze jen obtížně obstát tváří v tvář tak absolutní formě totality jako je v díle *1984*, protože člověk jako O'Brien je tak přesvědčen o pravdivosti svých tvrzení, že základní logické úkony naprosto porušuje. Ovšem myšlenka Winstona, zbědovaného hodinami mučení je opravdu povznášející a uklidňující. I když je do značné míry iracionální, instinktivní a neodůvodnitelná tak v ní lze spatřit víru v lidství a naději v něj; v ideál toho co lidství je, na který se často zapomíná. Je to velká slabina totalitarismu a všech jeho možných variací – opomíjení lidského ducha a humanitní složky člověka, která může být lidem motivací ke vzpourám proti nenasytitelné potřebě vše racionalizovat.

V díle *1984* je potřeba vyzorovat premisy, na kterých se „totalitní“ pravda zakládá. První premisa: pravda je absolutní a nezpochybnitelná individuálně. Pokud Strana řekne, že něco tak je, tak to platí nezávisle na logice a okolnostech. Druhá premisa: pravda je idea, která je sama o sobě neměnná. Mohou se měnit proměnné pravdy, což zahrnuje i například to proti komu vede Oceánie momentálně válku. Není důležité to, že ještě před měsícem byla Oceánie ve válce s jinou zemí. Důležité je to, že Strana tvrdí, že jsou ve válce s jednou zemí odjakživa.

Mimo příklady v *1984* můžeme pro toto tvrzení uvést příklady z historie. Například bylo v zájmu Stalina uzavřít dohodu s Hitlerem o křehkém spojení, a proto bylo ukazováno jejich spojení, jak Stalinovým, tak Hitlerovým lidem, jako nejlepší možnou volbou. Dohodu Stalin uzavřel, protože se mu to zrovna hodilo a v tu chvíli vznikla „hodící se“ pravda, že nacisté jsou spojenci a přátelé – i přes to, že byli Rusko i Německo do té doby zapřísáhlí nepřátelé. Když Hitler dohodu porušil, byla „hodící se“ pravda změněna na přesný opak, kdy jsou Rusové a Němci největší nepřátelé. Dalším historickým příkladem „totalitní pravdy“ je zkušenost v Československu. Byla zde

⁷⁹ ARENDT, Hannah. Původ totalitarismu I-III. Praha: Oikymen, 1996. Oikúmené. Str. 619

⁸⁰ ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy, 2009. Přeložil Jaroš M. Str. 238

„totalitní pravda“, které (podobně jako v Rusku) musel každý věřit, i když to byla evidentní lež. Lidé zde byli téměř nuceni žít ve lži⁸¹, jak ukazuje i Havel v *Moci Bezmocných* s příkladem zelináře, který vystavuje propagandistická hesla ve svém obchodě. Není to však z důvodu, že by chtěl, nebo heslům věřil. Je to proto, že musí ukázat, že onu „totalitní pravdu“ uznává. Podrobněji se tímto příkladem budeme zabývat v následujících statích.

První mód „faktické“ pravdy, který je snad každému jasný, je zcela neslučitelný s touto pravdou „totalitní“.

Ukázali jsme tedy dvě možné pravdy „faktickou“ a „totalitní“. Je zde však problém tohoto rozlišení, nebo spíše potřebuje lepší vyjasnění. „Faktická“ pravda může být přenositelná v jakémkoliv systému. Sice za ni mohu být potrestán, ale je v člověku zakořeněna a je mu vždy vlastnější než pravda „totalitní“. „Totalitní“ pravdu je nemožné aplikovat v demokratickém světě, a ani ve světě totalitním to není lehké. „Faktická“ pravda je totiž čímsi zakořeněným v člověku natolik, že nelze odstranit. Což však neznamená, že nemůže být zastíněna pravdou „totalitní“. Jak tohoto zastínění dosáhnout ukazuje již zmiňované dílo *1984*, ve kterém je Orwellem vytvořený pojem Double think, kterému se budeme v následující stati věnovat.

3.2 Double Think

Double think⁸² je střed dvou pravd, které jsme vymezili v minulé kapitole: „Faktická“ a „Totalitní“, což je závažný filosofický problém, kterému se budeme nyní věnovat.

Doublethink (česky dvojí myšlení) je velmi zajímavý způsob, jak uzpůsobit lidský rozum totalitářskému způsobu myšlení. Je to činnost, kdy se lidská mysl přizpůsobuje přirozeně vzniklému rozporu logického uvažování a lži. Například pokud by včera večer bylo horko a dnes by Strana řekla, že včera večer byla zima, tak bych automaticky přehodnotil svoji vzpomínku v mé mysli a souhlasil, že včera večer byla zima. Jedná se o umění potlačit skutečnost, o které mohu mít i důkaz, ve prospěch potřeby Strany. Nejzásadnější na tom ovšem je to, že toto umění musí být automatické a nevědomé. Pokud by tomu tak nebylo, tak bych musel dojít k závěru, že Strana lže („faktická“ pravda). To by byl problém, protože Strana nikdy nelže! Doublethink je prostředkem k vyrovnání se rozporů v mé mysli, které mohou nastat. Při opakování Double thinku již

⁸¹ HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*. Praha: Lidové noviny, 1990. Str. 9

⁸² ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy, 2009. Přeložil Jaroš M.

nastává situace, kdy člověk je tak zvyklý na ignorování rozporu, že už mu rozpor nepřijde jako rozpor, ale jako něco samozřejmého nutného a zcela všedního. Nastává tak syntéza pravdy „totalitní“ a „faktické“. Přesněji řečeno „totalitní“ pravda zastíní „faktickou“ pravdu. Stane se tedy, že ono včerejší večerní horko byla zima a já si to zřejmě spletl a neměl jsem pravdu.

Celá tato činnost odkazuje na tu potřebu totalitarismu mít absolutní vládu nad lidským myšlením a jakoukoliv samostatnou rozumovou činností, která je pravděpodobně největším stálým nepřítelem totalitarismu: „Být pravověrný znamená nemyslet – nemít potřebu myslet. Pravověrnost je nevědomí“⁸³.

Příklad podobný Double Thinku lze nalézt v již zmiňovaném díle *Moc bezmocných*⁸⁴ od Václava Havla, avšak nyní na něj nahlédneme jiným pohledem. Je zde ukázán zelinář, který má ve výloze heslo „Proletáři všech zemí, spojte se!“⁸⁵, které ukazuje v méně extrémní formě Double Think, který známe z 1984. Zelináři nejde o to, že tím vyjadřuje, co si myslí. Je to o „...vyznání loajality...“⁸⁶. Je potřeba se pro správné pochopení vžít do zelináře. Nejspíše neměl moc na výběr. Je to pro něj dobré, protože se vyhne konfliktu s ideologickou vládou, která by mu mohla značně znepříjemnit život. Takže nejde vůbec o to, zda s výrokem, nebo spíše heslem souhlasí, ale o to, že i přes nesouhlas dokáže dávat najevo loajalitu (o jejíž upřímnosti se můžeme pouze dohadovat). Velkou, ba možná hlavní úlohu při zelinářově heslu, hraje ideologická propaganda. Ta ovšem nespadá do výseku této kapitoly a věnuji se jí na jiných místech práce.

Další příklad Double Thinku ukazuje znovu Václav Havel v dopisu, který psal G. Husákovi v roce 1975⁸⁷, jako otevřenou výzvu ke zlepšení poměrů v Československu. Zde Havel nepřímou dokazuje, že Orwellův Double Think není jen uskutečnitelný, ale že se skutečně děje – přímo v Československu. Ukazuje, že lidé zde jsou nuceni myslet dvojím způsobem. Navenek v rámci totalitní ideologie musí volit co se má, souhlasit s tím s čím se má, podporovat co se podporovat má, ale vlastně tomu vůbec nevěří (alespoň v drtivé většině). Havel zde vystihuje to nejznepokojivější, s čímž by se dle mého shodl s Orwellem – totalitarismus nutí potlačovat pravdu a skutečnost. „Mysli si co chceš, jen

⁸³ ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy, 2009. Přeložil Jaroš M. Str. 51

⁸⁴ HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*. Praha: Lidové noviny, 1990.

⁸⁵ Tamtéž. Str. 5

⁸⁶ Tamtéž. Str. 6

⁸⁷ HAVEL, Václav. Dopis Václava Havla Gustavu Husákovi ze dne 8. dubna 1975.

když budeš navenek souhlasit, jen když nebudeš klást překážky, jen když potlačíš svůj zájem o pravdu a své svědomí, – a dveře jsou ti otevřeny dokořán.“⁸⁸

Těmito příklady jsme dokázali, že Double think není pouze něčím smyšleným a nereálným. Je velmi skutečný a jak ukazují Havlovy příklady, je také proveditelný. Samozřejmě bychom se mohli ptát, zdali termín Double think z vyhrocené situace v Oceánii je oprávněné používat i u zelináře. Avšak myšlení o dvojí pravdě, jak je vidět, může fungovat v odlišných stupních. Bezpochyby jde o prostředek k ovládnutí člověka, který totalitarismus vehementně používá. Mimo zjevnou nemorální vlastnost Double thinku si musíme uvědomit, že používání Double thinku si žádá svou daň – neautenticitu. Člověk užívající Double think vlastně nikdy nemůže být sám sebou, a vždy musí využívat uměle vytvořenou „totalitní pravdu“, aby zastiňoval „faktickou“ pravdu, která by nikdy neměla být narušována...

⁸⁸ HAVEL, Václav. Dopis Václava Havla Gustavu Husákovi ze dne 8. dubna 1975. Str. 6

4. Svoboda

V této kapitole se budeme zabírat dvěma (pro naše téma nejdůležitějšími) složkami svobody ve vztahu k totalitarismu. První složkou je individualita Já ve vztahu k potřebě učinit ze společnosti jednu velkou individualitu. Tuto tendenci můžeme nalézt snad v každé formě totalitarismu. Druhou složkou, kterou budeme zkoumat, je charakter svobody při kontaktu s druhými, kam spadají i témata jako minimální míra svobody, ovlivňování druhých, oprávněnost svobody atd. Na závěr si ukážeme rozdílnosti mezi E. Frommem a I. Berlinem a jejich pojetím svobody.

4.1 Individualita Já

To, čím se nyní budeme zabývat, je individualita vs. masa ve společnosti. Především nás bude zajímat fenomén vyskytující se v každé totalitní společnosti, a tím je snaha, aby každý byl stejný (měl stejné hodnoty, potřeby, pracovní nasazení, zájmy atd.). Takováto potřeba plyne z prostého faktu, že lidé, kteří jsou stejní, se ovládají snáze nežli lidé rozdílní. Plyne z toho problém masového člověka⁸⁹, na který jsme již narazili v kapitole o propagandě. Arendtová ukazuje masovou společnost jako cíl totalitarismu. Potlačování individuality masovostí nutně přináší potlačení svobody. Důraz na jednotu a odmítání různorodosti ve společnosti, je dle našeho zkoumání historicky častá idea. Jak jsme již ukázali (při rozboru sporu o výskyt totalitarismu před 20. stoletím), tento důraz na jednotu prosazoval Platón, ale i Komenský. Tento fenomén je nutné alespoň krátce prozkoumat. Zároveň však budeme toto téma vztahovat ke svobodě, která je mu nadřazena.

V totalitarismu existuje pouze naprostá loajalita a zahazení sebe samého (samozřejmě i své svobody). Pro příklad můžeme uvést Oceánii⁹⁰, kde toto zahazení sebe samého vede k vytvoření jakéhosi společenského individua, které sice je tvořeno jednotlivci, avšak ti se chovají stejně a je jim nakázáno tíhnout ke rozdílným cílům. „Společenské individuum“ je asi nejpřesnější termín pro ideální společensko-kulturní stav v totalitním státu. Je to stav, ve kterém je kolektivní nastavení řízeno bez přístupu v tomto ohledu k luxusnímu soukromí tak, že každý jeden jsou všichni. Čili neexistuje nic jako jinak myslící individuum, natož skupina jedinců. Je zde pouze masa, která musí jednat, smýšlet a chovat se podle určitých norem (některých řízených přímo; některých řízených

⁸⁹ ARENDT, Hannah. Původ totalitarismu I-III. Praha: Oikomenh, 1996. Oikúmené.

⁹⁰ ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy, 2009. Přeložil Jaroš M.

nepřímo), a také tak činí. Vzniká tedy jedno velké individuum a tím je totalitní společnost. V takovémto stavu je úplná absence svobody. Pojem individuum se tak dostává do situace, kdy postrádá význam a dochází k zvláštní záměně individua jako ojedinelého, autonomního Já za individuum, které je ve skutečnosti masa. To je problematičké.

Například Raymond Aron tvrdí, že svoboda je pouze individuální. Dokazuje to snadným vyvozením, že svoboda vyžaduje schopnost rozhodování a uvažování, kterého je schopen pouze jednatel – nikdy ne nějaký celek (jakýkoliv).⁹¹ Z toho vyplývá, že pokud někdo vytváří „svobodu“ v rámci celku, tak se dopouští vytváření nesvobody pro jednatelce. Jinými slovy řečeno, vždy, když někdo opomíjí to, že svobodu nelze převádět na masu lidí, vytváří něco vedoucího k totalitě. Pokud však někdo vytváří obecné morální a právní zákony, aby se svoboda udržela pro každého jednatelce v míře, která je kompromisem, tak se o opomíjení individuality nejedná.

Erich Fromm tvrdí, že tento stav, kdy se totalitarismus snaží o zničení individuality člověka a jeho individuální svobody, může být také následkem izolovanosti a osamocení. Svoboda je totiž izolovanost, kterou ne každý dokáže snést. Člověk se pro svou svobodu musí vzdát určitých věcí, vazeb, vztahů atd., které pro něj jsou leckdy zásadními a je nelehké se jich vzdát. Tato izolovanost je problém, který vyžaduje silnou osobnost, která až po izolování je vydána svobodě. „Jedinec nemůže unést svoji izolovanost; jako izolovaná bytost je ... naprosto bezmocný“⁹², zkrátka takovýto člověk „... ztratil všechny orientační body“⁹³. Tím se dostáváme ovšem k obtížnému problému: člověk někdy sám utíká od svobody. Je totiž o mnoho snazší nechat si svoje Já stanovit někým jiným. Toto stanovení mého Já někým jiným může být například v podobě ideologie či náboženství atd. Pokud je ten „jiný“ navíc prezentován jako neomylná autorita, může se to zdát i správné. Izolovanost a odhlédnutí od lidských vazeb je nahrazena jinými a v důsledku toho „Volí ztrátu sebe sama, protože nemůže unést svoje osamocení“⁹⁴. I když si to člověk v takovýchto situacích možná neuvědomuje, tak tím zahazuje vlastní jedinečné Já a zcela nechráněn se dostane do spárů totalitních propagand a ideologií, které mu zformují nové Já. To již není ani Já, ale jen částí masy, která funguje pouze jako celek, a nikoliv jako autonomní individualita.

⁹¹ ARON, Raymond. Esej o svobodách: zkoumání moderní civilizace. Bratislava: Archa, 1992. Str. 65

⁹² FROMM, Erich. Strach ze svobody. Praha: Naše vojsko, 1993. Str. 134

⁹³ Tamtéž.

⁹⁴ Tamtéž. Str. 135

Fromm tvrdí, že pro svobodu je nezbytná osamělost a izolovanost. Samozřejmě tím nemyslí, že člověk, aby byl svobodný, musí být sám a bez vazeb na jiné lidi či věci. Myslí tím to, že člověk si musí uvědomovat svou individuálnost, která se právě svobodou projevuje. To znamená, že musíme přistupovat ke svobodě s nadhledem a uvědomovat si, že mimo stanovené vymezení svobody společností a nutně i státem, na ni musíme nahlížet i sami pro sebe. A právě to je možné za použití občasného osamocení a izolování. Také zde hraje roli to, že člověk pak má možnost působit i sám na sebe. Jak se zdá, tak na člověka velkou mírou působí v kontextu svobody a integrity mého Já společnost a její vlivy, kterým se nelze vyhnout. Proto považuji Frommovu teorii o osamělosti a izolovanosti za důležitou pro naše téma. V totalitním systému se tato osamělost a izolovanost totiž podmaňuje společenskému mínění a člověk je v podstatě nucen držet se nějakých zásad. Je to proto, že nejen že nemá možnost rozhodovat se o svých volbách, ale nemá to ani povoleno vyšší mocí – totalitním státem. V totalitním státu je člověk jistě také izolován a osamocen, ale zcela jiným způsobem. Je osamocen v rámci celku společnosti – nikoli osamocen jako individuum (o kterém hovoří Fromm). To znamená, že v takovémto státu je člověk viděn ne jako jednotka s možností vymezovat se, ale jedna část stejně smýšlející společnosti. Pokud je tedy člověk osamocen v totalitní společnosti, tak je osamělá celá společnost stejně – aspoň tak by si to totalitní vláda přála.

Je nutné dodat, že mimo osamělost a izolaci může vést ke ztrátě individuálního Já a jeho integrity i ztráta kritického myšlení, které je pro totalitarismus nutné vykořenit. Právě ztrátou schopnosti myslet kriticky se zbavujeme svého Já snad nejrychleji. Po ztrátě schopnosti myslet kriticky se dostáváme do volného pádu, který končí na dně tvořeném zmiňovanou jednou velkou individualitou ve společnosti. Člověk tím ztratí to, co udržuje jeho vlastní identitu, individualitu a soukromou sféru jeho pobytu. To je zcela vyhovující vládě, kterou nalézáme například v Oceánii: „...žádné myšlení nebude, v tom smyslu, jak je chápeme dnes. Být pravověrný znamená nemyslet – nemít potřebu myslet. Pravověrnost je nevědomí.“⁹⁵ Člověk neschopný myslet sám za sebe se pak staví k převzetí odpovědnosti laxe, nebo se k němu vůbec nestaví. Tímto způsobem se tedy lze dostat ke vzniku/zřízení totalitního systému. (Otázka kladená Frommem „Jaký význam pro moderního člověka pak má svoboda?“⁹⁶ je tedy, zcela namísto).

⁹⁵ ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy, 2009. Přeložil Jaroš M. Str. 51

⁹⁶ FROMM, Erich. Strach ze svobody. Praha: Naše vojsko, 1993. Str. 134

Pro tento problém podává Fromm vhodné řešení, jímž je Pozitivní svoboda⁹⁷. Teorie, kterou Fromm předkládá se zakládá na seberealizaci, která jediná má moc zničit kruh svobody a nesvobody, izolace a osamělosti. Tato svoboda spočívá „...ve spontánní aktivitě celé integrované osobnosti“⁹⁸. To znamená chápat se jako individuální bytost s možnostmi, které si mohou volit a naplňovat je. Je to víra ve svou individualitu, kterou si člověk musí sám pro sebe držet. Teze integrity mého vlastního Já je pro naše téma důležitá. Totalitarismus se snaží totiž co nejvíce onu integritu zadupat do země, protože je pro něj úhlavním nepřítelem. Cokoliv „...co vůbec nějak odlišuje jednoho člověka od druhého, je něčím naprosto netolerovaným (myšleno v totalitarismu).“⁹⁹ S tím se pojí i to, že není vyšší mocnosti nežli „... jedinečné individuální Já“¹⁰⁰.

Totalitární praktiky jsou založeny na ničení integrity individuálního obsahu jednotlivých lidí. Snahou totalitarismu je rozložit Já v něco, co nebude mít vlastní vůli a svobodu, co bude mít pouze vazby dané autoritou a budou se podle toho řídit i jeho touhy a možnosti (i jejich naplnění). Objektivně vzato jsou například fašistické praktiky proti životu, a to i s použitím přirozeného vnímání a rozlišování. Ryzí ideál je zakořeněn v každém člověku, a je pro něj něčím osobním, směrodatným, a především potvrzuje individuální Já.¹⁰¹ To je pro nás směrodatná premisa toho, jak posoudit, že je nějaký ideál falešný, slepý, jdoucí proti životu: „Každý ideál, který je v rozporu s takovým tvrzením, dokazuje, že není ideálem, ale patologickým cílem“.¹⁰²

Ozřejmíla se nám tedy problematika ničení integrity Já a jeho svobody v totalitarismu. Jistě je vhodné si uvědomit, že svoboda není tak samozřejmá, jak by se mohla zdát a její naplnění dosti záleží na síle člověka zvládat různé nepříjemnosti v čele s izolovaností a osamělostí, které jsou však zároveň nutně se dějící. Je zde však další problematika, kterou jsme tímto zkoumáním odhalili: individuální Já, které touží po svobodě, musí nutně narážet na jiná Já. Při takovémto kontaktu, který je naprosto běžný (pokud žijeme ve společnosti), se vždy umenšuje něčí svoboda, naplňováním další svobody. Toto téma je podkladem pro vznik totalitního útlaku svobody a individuality, protože když se

⁹⁷ Tamtéž. Str. 138

⁹⁸ Tamtéž.

⁹⁹ ARENDT, Hannah. Původ totalitarismu I-III. Praha: Oikoymenh, 1996. Oikúmené. Str. 617

¹⁰⁰ FROMM, Erich. Strach ze svobody. Praha: Naše vojsko, 1993. Str. 138

¹⁰¹ FROMM, Erich. Strach ze svobody. Praha: Naše vojsko, 1993. Str. 139

¹⁰² Tamtéž. Str. 140

omezování svobody jiných, které se neustále děje i v běžném životě, rozroste do větších měřítek, tak vzniká právě totalitní společnost, která je řízena bez kompromisů a bez nároku na svobodu.

4.2 Charakter svobody při kontaktu s druhými

Nyní se tedy pustíme do předznamenané problematiky kontaktu svobod a z nich plynoucích nesvobod v kontaktu s druhými. Takovýto problém by se mohl řešit jistě i v jiných tématech, nežli je totalitarismus. Avšak v totalitarismu se s tímto fenoménem svobody setkáváme v celá (pro totalitarismus) zásadní podobě. I jiné systémy (ku příkladu demokracie), jsou samozřejmě koncipované tak, že také omezují člověka – skrze například legitimní násilí, zákonodárné složky státu atd. V totalitarismu ale na rozdíl od demokracie není cílem vytvářet tyto pravidla a nařízení k chránění práva na svobodu pro každého člověka, ale slouží k prosazení moci a cíli ovládat co nejvíce lidí (o této ambici se zmiňuji již v první kapitole). Jak vidíme, je potřeba téma svobody při kontaktu s druhými odkrýt zvlášť pro totalitarismus – to bude cíl této kapitoly.

Berlin tvrdí, že „...jsem svobodný v té míře, v níž žádný člověk ani lidské sdružení nezasahuje do mého jednání“¹⁰³. Podobně se ke svobodě staví i Bernard Williams, který používá termín „primitivní svoboda“¹⁰⁴. Williams tímto pojmem označuje to, že „...vám žádný nátlak druhých lidí nebrání v tom, abyste dělali, co chcete...“¹⁰⁵. Je důležité si uvědomovat rozdíl mezi tím, že něco nemůžu od sebe samého a co nemůžu vztaženo k někomu jinému. Mohou být totiž i cíle, které chci, ale nejsem schopen jich dosáhnout například kvůli svým nedostatkům. Avšak je něco zcela jiného, pokud mám realizovatelný cíl, jehož dosažení je v mé moci a jehož dosažení je mě upřeno. Svoboda (a to především ta politická) spočívá právě v tom, že mohu dosáhnout svých cílů a nejsem donucován k jednání, které bych si jinak ne zvolil. (Což ovšem znamená, že se mohu rozhodnout i zle a ve svůj neprospěch).¹⁰⁶ Berlin věří že celá svoboda se zakládá na

¹⁰³ Tamtéž. Str. 219

¹⁰⁴ WILLIAMS, Bernard Arthur Owen a Geoffrey HAWTHORN. Na počátku byl čin: realismus a moralismus v politické diskusi. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2011. Str. 133

¹⁰⁵ Tamtéž.

¹⁰⁶ Musíme se vyvarovat mylné představě o svobodě, která tvrdí, že svoboda znamená dělat si co chci a když mě někdo omezí, tak je to nesvoboda. Tato tvrzení jsou populární především u extrémistických skupin, které propagují nenávislné slogany a chtějí tvrdá omezení pro jejich „nepřátele“. Poté jsou ukáznění a omezení ve svém projevu a chápou to jako nesvobodu.

možnosti rozhodnout se, jak ukazuje například zde: „...essence of human beings was to be able to choose how to live: societies could be transformed in the light of true ideals believed in with enough fervour and dedication.“¹⁰⁷ Už jen prostá možnost odmítnout něco je základním projevem svobody. A právě tohoto hodnotného základu se lidem v totalitarismu nedostává. Tím totalitarismus nejen ponižuje lidskou bytost na něco nižšího a bezduchého co se neumí rozhodnout samo, ale samozřejmě tím upevňuje své mocné postavení.

V tomto smyslu zde platí přímá úměrnost, která je platná nadčasově: „Čím širší je oblast nezasahování, tím větší je má volnost“¹⁰⁸. Pokud bych radikalizoval, v potřebě jasné ukázky této teze, tak by se dalo tvrdit, že oblast, ve které mě omezují lidé a jejich nauky nejvíce, je místem kde svoboda přestává existovat, nebo je její existence minimální. To samé samozřejmě platí opačně. Podobně tuto mnou nazvanou „úměrnost“, pozoruje Williams, který takto pojatou svobodu definuje jako „poměrný pojem“¹⁰⁹, který rozšiřuje jeho již zmiňovaný pojem „primitivní svoboda“. Tento poměr spočívá v tom, „co lidé chtějí dělat, a tím, v čem jim ostatní brání.“¹¹⁰ Vyvstává zde důležitý aspekt svobody, který nesmíme opomenout – chtění/tužba. Pokud lidé něco chtějí a nemají to, je to druh nesvobody. Ale znovu nesmíme opomíjet i opak tohoto tvrzení. Pokud lidé nebudou chtít nic, tak se nebudou cítit nesvobodní. Je to tedy v tomto kontextu do značné míry otázkou překážek k naplnění lidského přání. Pokud by člověk resignoval na život a tužby podobně jako lidé v Oceánii¹¹¹, tak by se vlastně nejednalo o nesvobodu, protože takovýto model člověka nic nechce a je tedy svobodný. Rád bych se vyvaroval klasifikaci svobody jako pouhého hodnotícího prostředku, avšak Williamsovo a Berlinovo vysvětlení tomu dosti nahrává. Spokojme se prozatím tedy s tím, že svoboda má (mimo jiné) i poměřovací hodnotu – je vždy vztažena k něčemu (například nějaké situaci, nebo zkušenosti). Touto úvahou již dosti překračuji rámeček této práce, a proto se vrátím k totalitarismu.

¹⁰⁷ BERLIN, Isaiah. *The Pursuit of the Ideal I*. 1988. Str. 4

¹⁰⁸ BERLIN, Isaiah. *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: Prostor, 1999. Střed (Prostor). Str. 220

¹⁰⁹ WILLIAMS, Bernard Arthur Owen a Geoffrey HAWTHORN. Na počátku byl čín: realismus a moralismus v politické diskusi. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2011. Str. 135

¹¹⁰ Tamtéž.

¹¹¹ ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy, 2009. Přeložil Jaroš M.

Jednou z nejčirějších možných forem této širší oblasti zasahování (a můžeme použít zřejmě i lépe hodící se pojem *útlak* či *donucování*) je totalitarismus, jehož samotný základ spočívá v donucování. Toto donucování si klade za cíl svrhnout svého nepřítele Svobodu, protože bez ní se vytrácí stav člověka, který si hledá cíle sám a působí především sám na sebe. Působení sám na sebe je zásadní pro lidskou bytost, a to především proto, že toto působení je základní distinkcí mezi mým Já a druhým. Je to něco: „... co vůbec nějak odlišuje jednoho člověka od druhého“¹¹². To bych stanovil jako jedno z hlavních kritérií pro pojem svobody: působit především sám na sebe.

Ani jeden z pomyslných extrémů nelze brát za dobrý pro člověka a společnost, kde by na jedné straně stál totalitarismus s minimem svobody a na druhé straně by byla neomezená svoboda, která by dozajista vedla k chaosu. Neomezenost svobody by zapříčinila sled neomezenosti působení. „...všichni lidé by mohli bez omezení zasahovat do životů všech ostatních lidí“.¹¹³ Došlo by ke zcela ojedinělé situaci, kdy by možnost absolutní svobody vedla k absolutní nesvobodě. Tedy i když chci být a jsem svobodný, musím mít vždy nějaký rámec, ve kterém svobodu budu uplatňovat. Tento rámec je tvořen ostatními lidmi a jejich svobodou, se kterou mám povinnost najít kompromis. Čili: nevzdávat se své svobody, ale dát prostor i svobodě ostatních. Nejen, že by se takovouto formou svobody zastínila každá jiná hodnota, ale svoboda by se stala čímsi totalitním. Po tomto prozkoumání lze tedy stanovit určitou tezi stupňovitosti svobody propojené s totalitarismem: málo svobody v důsledku široké působnosti a útlaku je totalitou. Moc svobody v důsledku absence nátlaku je útlakem podstaty svobody a narušením toho co můžeme označovat jako „zdravá míra svobody“, která vede také k totalitě. Je vskutku pozoruhodné, že v nesprávné míře, nebo v nesprávném pochopení podstaty svobody, může i tak ne-totalitní *stav* jakým je svoboda, být nástrojem totality, která její podstatu zcela transformuje. Berlin se spolu se státovědeckými filosofy proto shoduje, že je nutné vytyčit hranice svobodě: „...je nutno vytyčit hranici mezi oblastí soukromého života a oblastí veřejné správní moci“.¹¹⁴

Kde leží střední cesta svobody? Berlin ukazuje, že tato otázka není ničím novým. Například známí státovědci jako Locke nebo Adam Smith tvrdí, že je důležitá oblast soukromého života člověka, „... do které nesmí být státu ani jiné úřední moci dovoleno

¹¹² ARENDT, Hannah. Původ totalitarismu I-III. Praha: Oikoymenh, 1996. Oikúmené. Str. 617

¹¹³ BERLIN, Isaiah. Čtyři eseje o svobodě. Praha: Prostor, 1999. Střed (Prostor). Str. 221

¹¹⁴ Tamtéž.

vkročit“.¹¹⁵ Vystává zde problém minima svobody, při kterém budeme zakoušet svobodu, ale zároveň ji nebudeme brát ostatním kolem nás. Nesmí se však zapomínat, že se jedná o kompromis mezi mnou a ostatními a je důležité to „...abychom se neprovinili proti podstatě lidské přirozenosti.“¹¹⁶ Toto tvrzení plyne z předpokladu, že svoboda je člověku něčím, k čemu má tendence tíhnout, a že po ní vždy touží. Tato tendence může být problematická. Pokud bychom uznali, že potřeba k něčemu tíhnout je něčím co člověk ne vždy dokáže zcela korigovat, nebo si aspoň uvědomovat její intenzitu, tak je jen velmi úzká hranice, kterou by případný diktátor či vůdce mohl překročit (je zde řeč opravdu o „tíhnutích“ etických a morálních – ne o pudech, jejichž rozbor by zabral mnoho stran). Do této role se člověk může dostat i bez prvotního záměru. Donucování je v tomto případě oprávněné což je o to více paradoxní, protože donucování jakožto obecně uznatelný způsob omezování individuální svobody je zde v roli ochránce svobody pluralitní nad tou individuální. „...aby všichni jednotlivci měli minimum svobody, je nutné všem ostatním jedincům zabránit...aby o ně kohokoli připravili“.¹¹⁷ Berlin takto shrnuje Milla, který rozšiřuje pro naše téma až moc široce rozpracované donucování o povinnosti práva a státu (i násilné donucování). Zde bych znovu rád zmínil B. Williamse, který varuje (v kontextu politické svobody) před těmi, kteří tvrdí, že „...svoboda, je oklešťována pouhou existencí státu“¹¹⁸. Tím je znovu připomenuta problematika extrémů. Svoboda jistě musí být ohraničena, protože absolutní svoboda ve společnosti není možná. Může fungovat pouze za platných pravidel a zákonů, aby nebyla narušována svoboda jiných ve společnosti.

O onom kompromisu hovoří i Mill v díle *On Liberty*, kde tvrdí, jaká rizika jsou ve společnosti, kde minimální míra svobody není. Takováto společnost se vystavuje „kolektivní průměrnosti“¹¹⁹, která ničí potenciál nejen společnosti jako celku, ale i individuálních existencí ze kterých se skládá. Nápadně tento popis pasuje na kulturní a společenskou situaci v totalitně koncipovaných územích a státech, kde tato minima svobody nejsou. Přesně o to totalitarismu jde – o to, aby byli „...všichni lidé, bez jediné

¹¹⁵ Tamtéž. Str. 224

¹¹⁶ Tamtéž.

¹¹⁷ Tamtéž. Str. 225

¹¹⁸ WILLIAMS, Bernard Arthur Owen a Geoffrey HAWTHORN. Na počátku byl čin: realismus a moralismus v politické diskusi. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2011. Str. 141

¹¹⁹ BERLIN, Isaiah. Čtyři eseje o svobodě. Praha: Prostor, 1999. Střed (Prostor). Str. 225

výjimky, spolehlivě ovládnání v každém aspektu svého života.“¹²⁰ (Toto tvrzení se podstatně podobá filosofii Fromma a jeho úvahám nad integritou Já, kterou jsme se zabývali na začátku kapitoly o svobodě). Znamená to „...hřešit proti pravdě, že je člověkem, bytostí, která žije vlastní život“.¹²¹ Není však nutné chodit pro příklad daleko. Na tento popis sedí i běžné nucení věcí, které nechceme, které nám někdo nutí bez postranních zlých záměrů. V těchto situacích si onen „nutitel“ ani neuvědomuje, že tím co činí, ponižuje lidství druhého a podřazuje ho svému. Přesně o tomto Berlin i Mill hovoří. Je to základním projevem uzurpování svobody, které z mnohdy neškodných případů může přerůst do něčeho mnohem většího.

Podle Berlina „...k zajištění svobody jedněch musí být občas omezena svoboda druhých.“¹²² Tato úměra mě vede k závěru, a sice – svoboda je svobodou jen ve své uměřenosti. Pokud bych uznal, že má svoboda má privilegium být větší než svoboda ostatních, uzurpoval bych svým chováním a jednáním svobodu druhých. Avšak v případě, kdy by byla potřeba mé svobody z jakéhokoliv důvodu přebita svobodou jiných, tak by byla uzurpována mě. Je tedy nutností najít kompromis. Jak ovšem tento střed, tento balanc vymežit, je složitou filosofickou otázkou. Abych provázal kontext našeho zkoumání po kritice totalitarismu, s mírou svobody, tak si lze povšimnout, že v totalitarismu se vyskytuje obojí svoboda. Uzurpovaná mě, i uzurpovaná jiným.

To, co bych zde chtěl analyzovat je to, jak se dokáže měnit charakter svobody. Pravidlo z 1984 zní „Otroctví je svoboda“¹²³, které v tomto kontextu ukazuje něco, co nesmíme opomenout. Pokud v totalitním systému poslouchám pravidla a dělám naprosto vše, co se mě řekne (většinou z důvodu strachu, o kterém budu hovořit později), tak jsem svobodnější než ten, kdo pravidla neposlouchá vůbec. Tedy být otrokem totalitarismu může naskýtat větší svobodu, nežli být v totalitarismu jeho nepřitelem.

Vyvstává zde paradox – ten kdo v totalitarismu poslouchá, tak má aspoň nějakou svobodu; ten kdo neposlouchá nařízení a zákony svobodu nemá žádnou. Co touto tezí sleduji: pokud má být svoboda taková, jak si ji představuje morální filosofie a vlastně každý morální člověk, tak nesmí být nikdy vystavěna na pohnutkách jako je strach nebo donucování, či jiné způsoby totalitarismu vlastní. Nejedná se poté o Svobodu, ale o

¹²⁰ ARENDT, Hannah. Původ totalitarismu I-III. Praha: Oikoymenh, 1996. Oikúmené. Str. 616

¹²¹ BERLIN, Isaiah. Čtyři eseje o svobodě. Praha: Prostor, 1999. Střed (Prostor). Str. 226

¹²² Tamtéž. Str. 223

¹²³ ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy, 2009. Přeložil Jaroš M. Str. 234

Nesvobodu. Musíme pak uznat, že člověk, který má svou svobodu jen za cenu strachu svého ponížení (až dehumanizace) není více svobodný. Jistě takto ponížený člověk má svá „privilegia“ a asi se mu bude žít pohodlněji, avšak je otázkou, zda je toto vhodné označovat jako svobodu. V tomto smyslu je v konečném důsledku stejně nesvobodný jako onen rebelující člověk, který neposlouchá totalitní režim, a tedy jeho svoboda je pouze zdánlivá a povrchní. Tedy ne každá svoboda je svobodou.

4.3 Rozdílnost Berlina a Fromma v otázce svobody

Svobodu lze tedy dělit na dva odlišné přístupy dvou významných filosofů, které bych rád zmínil. Prvním je přístup Erich Fromma, ke kterému se nakrátko vrátím. Fromm pokládá svobodu za činnost: jako akt „...celistvé integrované osobnosti...“¹²⁴, tedy je to cokoli, co činí člověk, který má potřebné atributy svobodné integrované bytosti¹²⁵. Berlin nesouhlasí s touto teorií, protože podle něj „...svoboda není jednání, je to příležitost k jednání...“¹²⁶. Tato pojetí jsou si diametrálně vzdálena, avšak obě mají své důvody.

Frommův přístup bere v potaz něco skrytého, čímž je cílení na humanitu. Je pro něj velmi důležitá osobnost člověka a jeho vlastní Já, které zakouší svobodu individuálně. Což neznamená, že si Fromm není vědom společnosti, avšak klade mnohem větší důraz na zachování si individuality. To si vysvětlují přesahem jeho „nauky“ do praktických situací, kterých se obává, nebo kterým je třeba věnovat pozornost a vyvarovat se jim. Jeho teorie o tom, že svoboda je činnost, si zakládá na empirické podstatě a její potřebě, čímž se dosti odklání od pojmu svobody, jak se mu věnuje například Berlin. Pokud seznáme svobodu jako činnost „...příliš tím rozšiřujeme rozsah termínu...“¹²⁷.

Berlinova teorie je více hodící se pro moderní lidské společnosti, jakýmiž je například zkušenost demokracie v Evropském prostředí. Lze tak usuzovat na základě jeho tvrzení které jsem již zmiňoval, a to „...svoboda není jednání, je to příležitost k jednání...“¹²⁸. Toto vskutku demokratické vyjádření, sděluje to, s čím by musel souhlasit téměř každý myslitel, který se svobodou zabýval. Svoboda neznamená mít se dobře, nebo možnost

¹²⁴ Tamtéž. Str. 49

¹²⁵ FROMM, Erich. Strach ze svobody. Praha: Naše vojsko, 1993. Str. 138

¹²⁶ BERLIN, Isaiah. Čtyři eseje o svobodě. Praha: Prostor, 1999. Střed (Prostor). Str. 49

¹²⁷ FROMM, Erich. Strach ze svobody. Praha: Naše vojsko, 1993. Str. 50

¹²⁸ BERLIN, Isaiah. Čtyři eseje o svobodě. Praha: Prostor, 1999. Střed (Prostor). Str. 49

dělat si co chci. Svoboda v Berlinově pojetí znamená příležitost k jednání, což je v souladu i s principy demokratického myšlení, jak se zdá.

4.3.1 Zhodnocení Berlina a Fromma

Jak jsme ukázali mezi Berlinem a Frommem jsou značné rozdílnosti. Fromm se ukazuje především jako teoretik, který se zaměřuje předně na „lidskost“, která je součástí svobody. Je velmi zaměřen na individualitu a jedinečnost člověka, čímž vstupuje do ne tak jasně vyřčeného sporu s totalitarismem. Jeho pohled je na poli filosofie unikátní, jelikož většina filosofů, které v práci zmiňujeme, se zaměřuje na problematiku totalitarismu (či konkrétněji svobody) až příliš státovědecky. Fromm je především humanista, který chce za každou cenu uchránit lidskost a morální hodnoty.

Berlin je ve způsobu svého analyzování svobody mnohem více systematický nežli Fromm. Tvoří mnohdy složité sylogismy, které jako celek tvoří analýzu svobody. Oproti Frommovi se nezabývá tolik morálními hodnotami, ale tvoří svou nauku, která jak se zdá, má být převedena do praxe. Snaží se o funkčnost svých argumentů a teorií a zdá se, že dopředu uvažuje o jejich užití v praxi. Toto užití by pak bylo možné jako část demokracie, k čemuž Berlin pravděpodobně postupně směřuje.

Oba filosofové přináší unikátní pohled na svobodu a na problém totality.

Fromm je absolutní odpůrce totalitarismu. Ve *Strachu ze svobody* to přímo nezmiňuje, ale jsou zde zcela jasné tendence jdoucí proti totalitarismu. Tou hlavní tezí je dle mého rozdělení ideálů na „život podporující – ryzí“ a „jdoucí proti životu – falešné“ – přičemž ty „falešné“ jsou zcela jasně ty totalitní (dokonce je spojuje přímo s nacismem). Tyto falešné ideály neslouží k ničemu dobrému pro člověka. Slouží pouze k dosahování patologických cílů, kterýmiž jsou cíle totalitarismu.

Fromm mimo teorii o ideálech předkládá tezi o integritě Já (na kterou jsme již narazili). Obhajuje Já jako něco, co se nemá potlačovat, co se musí vést ke svobodě a co se má mít možnost prosazovat. To samo je zcela jasným opakem totalitarismu, který má své patologické cíle zcela opačné. Fromm je velký humanista, který klade důraz na morální stránky člověka a na principy humanity. V tom právě spočívá již zmiňovaná unikátnost Fromma. Nenahlíží na problém totalitarismu z politického hlediska a ani se nesnaží o nějak filosoficky fundovanou analýzu svobody. Snaží se o ukázání filosofických témat (jako je svoboda) s morálním, a především pak humanistickým přesahem.

Berlin je ve svém postupu naopak systematický a dopracovává se k politologickým úvahám (které jsou ne vždy dokončené). Jeho boj proti totalitarismu je stejný jako u

Fromma. Nemluví konkrétně o totalitarismu, ale vším, co píše, ho odmítá. Jde na to však odlišnou cestou nežli Fromm. Berlin se snaží postupovat od základů a vyjasnit co svoboda je a co není. To mu poslouží jako základ jeho teorie o negativní a pozitivní svobodě. Na těchto teoriích staví pro nás nejzajímavější části *Čtyřech esejí o svobodě* – svoboda a vztah k druhým.

Berlinovi by na totalitarismu pravděpodobně nejvíce vadilo překračování soukromí a veřejného života. O tento vztah se Berlin velmi zajímá a zdá se pro něj důležité určení dělící čáry mezi soukromím a zasahováním ze strany státu. Toto narušování a ignorování soukromí je pro totalitarismus jedním z hlavních rysů. Berlin dále ukazuje, jak snadné je si splést svobodu s nesvobodou. Ukazuje nejzazší hranice, kam by svoboda mohla dojít a jak by mohla být omezena.

Tím vším dle mého mínění spěje k tomu, aby varoval, že každý extrém je špatný a že každý extrém je ve výsledku stejný jako jeho opak. Závěr z jeho analýz je, že je nutné najít střední cestu a nevolit si extrémy a radikální politická rozhodnutí, která by nás svedla na ony okraje. Extrémností, a především souvztažně se svobodou, je velmi podstatné se zaobírat a uvědomovat si ji.

Fromm i Berlin zastávají v podstatě stejnou ideu toho, že svoboda pro člověka velmi důležitá a musí mít proto svůj prostor a neměla by být zahozena. Avšak každý z nich se k těmto závěrům dostává odlišnou cestou, což bylo pro naše zkoumání svobody mimořádně zajímavé.

Závěr

Cílem práce bylo osvětlit problém totalitarismu a vytvořit hlavní body, na podporu argumentu, že totalitarismus je nepřijatelný. Nejprve bylo nutné vyjasnit pojem a vymezit ho, což jak se ukázalo, nebylo tak snadné, jak se dalo čekat. Až po vymezení pojmu jsme se mohli začít věnovat tomu od kdy a jak totalitarismus existoval. V tomto ohledu byl pro nás klíčový filosoficko-historický spor o to, jestli totalitarismus existoval před 20. stoletím, nebo nikoliv. Ti, co tvrdili, že ano (především Popper) se opírali o totalitní rysy především u Platóna, a i my svým vlastním zkoumáním, jsme našli z totalitarismu Komenského či Campanelli a jeho Sluneční stát. Na druhé straně sporu stála Arendtová, která tvrdí, že je potřeba určitá technická vyspělost, aby byl totalitarismus možný, a proto mohl existovat až ve 20. století. Spor nemá řešení: na teoretické rovině existoval jistě před 20. stoletím. V praxi spíše až ve 20. století.

Po tomto lingvistickém a historickém vymezení totalitarismu, bylo teprve možné zabývat se přímo tendencemi totalitarismu, které ukazují, proč je nepřijatelný. Totalitarismus je založen vždy na lhaní, manipulaci, ideologii a propagandě ideologie. To jsou jeho hlavní nástroje, se kterými pracuje a se kterými zneužívá lidi. Už tím se ukazuje, jak nízký totalitarismus jako systém je. Vytváří si v podstatě svoji vlastní realitu, která se mu hodí a zmiňovanými nástroji ji předkládá lidem. Tím se dostáváme k jedné z hlavních kapitol této práce – k pravdě.

Jak jsme ukázali totalitarismus musí lhát. Avšak lidé by ho nepřijali, kdyby si toho byli vědomi, a proto totalitní systémy MUSÍ zaobalit své lhaní do nějakého právního řádu. Nejlépe je tento fenomén lhaní ukázán v díle *1984*, které nás průběžně provázelo prací. Je v něm totiž ukázána „technika“, která umožňuje vypořádat se s problémem logiky lidí, která je atakována neustálým lhaním a zjevnými nepravdami – je jí Double Think. Tato metoda funguje tak, že si něco musím myslet a automaticky potlačuji co si skutečně myslím. Toto „sci-fi“ však je reálné a již zde dokonce bylo, jak ukazuje Havel v *Moci bezmocných*.

Část o pravdě, je v této práci naprosto zásadní, protože ukazuje, jak je totalitarismus plytký a musí manipulovat, lhát a upravovat skutečnost, aby byl funkční. Plyne z toho jasný závěr, že totalitarismus ve světě, který žije v pravdě (slovy Václava Havla) nemůže uspět.

Poslední část práce je věnována svobodě. Svobodu, podobně jako pravdu, totalitarismus ruší a překrucuje. Snaží se tímto zničením svobody dostat k člověku a

zařadit ho do jednoho celku, který bude dehumanizován právě díky odstranění jakékoliv známky svobody. Totalitarismus (a bylo tomu tak v každém totalitním systému) se vždy snaží vymodelovat prototyp člověka, který se mu bude nejlépe ovládat a bude mu nejlépe sloužit a poté tento prototyp chce rozšířit na celou společnost. V takovéto společnosti již není rozdíl mezi jedním člověkem, nebo tisícem lidí (snad jen v kvantitě), protože je každý prakticky stejný svými potřebami, nároky, myšlenkami atd. To by snad každý uznal jako zcela negativní fenomén a o to alarmující je, že je prokazatelně nutnou součástí totalitního systému.

K tématu svobody se dá přistupovat velmi různě. My jsme si ukázali pohledy dvou zcela odlišných filosofů I. Berlina a E. Fromma, kteří nás prováděli kapitolou o svobodě. Jejich pohledy byly zcela unikátní svým přístupem a evidentně i náturou obou filosofů. Fromm kritizoval totalitarismus, protože se snaží zrušit lidskou individualitu a svobodu. Berlinova kritika totalitarismu poukazovala na střet soukromí a systému, a tedy hranice zasahování státu do lidské svobody. Jejich pohledy byly svým postupem dosti rozdílné, avšak ve výsledku oba filosofové kritizují totalitní odnímání svobody člověku.

Myslím, že se povedlo dokázat, jak moc nepřijatelný totalitarismus je, že KRITIKA TOTALITARISMU je zcela oprávněná. S totalitarismem je spojeno samozřejmě mnohem více témat, na které však nebyl v této práci prostor (například násilí, vláda teroru a strachu atd.). Tím hlavním cílem práce, se kterým jsem i zvolil toto téma, je obava z totalitních praktik, či zřízení. Toto nebezpečí zřejmě nebude nikdy zažehnáno a vždy se bude snažit dostat se k moci.

Seznam použité literatury a pramenů

- [1]. ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1996. 679 s. Oikúmené. ISBN 80-86005-13-5.
- [2]. ARON, Raymond. *Esej o svobodách: zkoumání moderní civilizace*. Překlad Vladimír Jochmann. Bratislava: Archa, 1992. 216 s. ISBN 80-7115-030-4.
- [3]. BALÍK, Stanislav a Michal KUBÁT. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2004. 167 s. Bod. ISBN 80-86569-89-6.
- [4]. BERLIN, Isaiah. *The Pursuit of the Ideal I*. 1988.
- [5]. BERLIN, Isaiah. Čtyři eseje o svobodě. Předklad Martin Pokorný. V českém jazyce vyd. 1. Praha: Prostor, 1999. 332 s. Střed; sv. 27. ISBN 80-7260-004-4.
- [6]. CAMPANELLA, Tommaso. *Sluneční stát*. Překlad Jiřina Mohylová a Otakar Mohyla. 2. vyd., (v MF 1.). Praha: Mladá fronta, 1979. 111 s. ABC marxismu-leninismu. Prameny; sv. 30.
- [7]. FRIEDRICH, C. J.; BRZEZIŃSKI, Z. K. (1965). *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Cambridge.
- [8]. FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. Překlad Vlastislava Žihlová. Vyd. 1. Praha: Naše vojsko, 1993. 158 s. ISBN 80-206-0290-9.
- [9]. HAVEL, Václav. *Dopis Václava Havla Gustavu Husákovi ze dne 8. dubna 1975*.
- [10]. HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*. Praha: Lidové noviny, 1990. 64 stran. Archy; sv. 2. ISBN 80-7106-005-4.
- [11]. ORWELL, George. *1984*. Překlad Milan Jaroš. Praha: Levné knihy, 2009. 261 s. ISBN 978-80-7309-808-7.
- [12]. PLATÓN. *Ústava*. Překlad František Novotný. 5., opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2014. 427 s. Platónovy dialogy; sv. 18. ISBN 978-80-7298-504-3.
- [13]. POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé. II., Vlna proroctví: Hegel, Marx a co následovalo*. Překlad Jana Odehnalová. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. 388 s. Oikúmené. ISBN 80-85241-54-4.
- [14]. Respekt.cz [online]. [cit. 2019-12-06]. Dostupné z: <https://www.respekt.cz/denni-menu/cina-legalizovala-prevychovne-tabory-pro-ujgury-jejichz-existenci-popirala>
- [15]. SCHIFFEROVÁ, Věra. *O nápravě politiky a novém věku lidstva*. V tisku.
- [16]. WILLIAMS, Bernard Arthur Owen a HAWTHORN, Geoffrey, ed. *Na počátku byl čin: realismus a moralismus v politické diskusi*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2011. 278 s. ISBN 978-80-87378-85-4.